

XIII.

Чую, той мині каже: »Маруся зъ лиця спала«, той менé питає: »чи Маруся нездужає«, — Пилипиha прийде, говорить, що дочка въ неі вьяне, и хвалитця, що хутко ий помóжетця, а часомъ по чванливому обличчю бїжять слёзи дрібні... И самá я бачу, що Маруся занепадає..

»Марусе, що тобі? Ти чого-сь журисся?« кажу ий.

— Ні, — говорить, — мині нічого, и я не журюся.

Катря бачить, слухає — и все ий байдуже. Одногó жъ разу ми сиділи зъ нею самі, я почала про Марусю ий згадувати: що се ий такé сталося, що вона така, а ніколи не жалитця, и не бачила зъ-роду я, щобъ вона плакала. Думати бъ, мати не ласкава, такъ мати й перше була така сама — а тепереньки тільки що раді не просить — жалко дочку. Я оттакъ говорю, Катря задумалася. Думає, думає, мовъ що пригадує, — та обертаячись до мене:

»А знаєшъ, чогó Маруся така стала? чогó Маруся схне? Вона Чайченка любить!«

— Отсё! — покрикну. — Щó ти, Катре! схаменись! Та вона знала, що вінъ иі не любить...

»Дарма! та вона ёго кохає! Я не знаю, якъ давно я сёго не зрозуміла, ще тоді... А потімъ я вже не думала, забула усё...«

— Та по чому жъ ти вважаєшъ? Чи коли вона ёго згадувала? Вона жъ одъ мене, здаётця бъ, не крїлася... Вона жъ теперъ нігуди не ходить... А, мóже, й кохає, та когó иншого...

»Ёго! ёго! се напевно. И давно вже кохає. Вона жъ ёго перше насъ зазнала. Пам'ятаєшъ, якъ усі ми тоді, веселі та дурні дівчата, прибираячись на весілля, якъ ми питали въ неі про ёго и якъ вона одъ насъ втікала, якъ не хотіла розказувати и якъ нічого не розказала, — пам'ятаєшъ? А якъ менé питала, чи справді ёго кохаю? А якъ заступалася за ёго передо мною? Чи усё ти пам'ятаєшъ?

Тоді я усё згадала собі, и те весілля, и слова усі Марусині: згадала багáто чогó, що перше знала, та не дбала, — та й самá задумалася: мóже воно й справді такъ. А все ще віри мині не

ймётця. Якъ же се я не постерегла бѣ тогѡ? Очи жѣ мої усѣ бачили добре — дѣ жѣ провідливість моя непомилешна? Де мій розумъ бистрий?

Я хочѣ такъ собі не приказувала, та такеньки думала.

Тільки мині хвилиночка вільна, — я заразъ до Марусі побігла; постукала у віконцѣ: »Марусе, Марусе, голубонько! вийди хутенько!«

Вона виходить, а я до неї тимъ таки словомъ: »Марусе, ти кохашъ Чайченка?«

Вона издрігнулася и пильно на мене поглянула, тихо її очі засяли; личко спалнуло рум'янцемъ, и каже мині: »то що?

— Правда сѣмү, Марусе? А я Катрі віри не вяла, я не думала... И дуже ти єго любишъ? И давно вже?

»Я за єго умерла бѣ«, говорить, дивлячись поглядомъ своїмъ добримъ, а смілимъ: »я для нѣго бѣ у свѣті жити рада... а люблю я єго давно, давно... завжди люблю, якъ зазнаю...«

— Вінъ же до тебе не залицявъ ніколи, Марусе? Вінъ до Катрі... до іншої...

»Нехай здоровъ буде та щасливий изъ тією, що покохала собі...«

— А тобі жѣ, Марусе? Тобі тільки мұка, печаль та горе?

»Хочѣ горе, — я відъ єго усѣ приймү за добре.«

— А мати жѣ твої?

»Що жѣ мати мої? Я її тимъ не докучаю.

— Та вона замічає, що ти вьїнешъ, вона тимъ печалитця...«

»Коли бѣ же діялось по моїй волі, коли бѣ мої сила, то я бѣ рум'яніла!«

— Якъ же ти заміжъ підешъ?«

»Я не піду заміжъ.«

— А мати стане сїлувати.

»Щожъ?... важко мині буде.

— Та вже жѣ важко за нелюбѡго йти!

»Ні, я кажү — буде важко, що мати вмовляти стане, а я не підү...«

— Та чогѡ жѣ дождатимешъ? На якѣ добро вповаєшъ?

»Я нічого не дождатиму й ні на що не впова́тиму.«

— Та вінъ не знає и не дбає, що ти єго кохашъ!

»Нехай! Аби я єго кохала.«

— Ліхо тобі изъ тимъ коханнямъ буде та горе, а радощівъ я не сподіваюсь:

«Коли не судилося милого щастя, нехай міле горі буде...»
— Прощай, Марусенько! — кажуть їй.

«Будай здорова!»

Провела мене тріхи, ще попрощалася, й пішла до господи тиха та ясна.

А я додому. Иду собі та думаю: чого-то на світі не буває, аби здорова наша голова! И той Чайченко! Чи він у барвінку купаний, що так дівчаты чарує? Коли вже на правду йде, то й мині він чи одну нічку снівся? Вже я ходила, ходила до голови по розум, поки схаменулася... Подумала, зітхнула, та й сказала: «Годі!» И годі.

«А що?» пита Катря в мене, всімаючись, «чи ж я не вгадала?»

— Твоя правда, — кажу. Несчастлива дівчина! Жалко мині її дуже! Гірка їй доля судилася!

«Гірко даремне кохати,» промовила Катря, «гірко даремне дождати, а ще гірше не кохати й не дождати!»

З Марусею вона про се не заходила у розмову, хіба так, на вгада, що скаже Катря: «на що те кохання у світі?» А Маруся: — а коли серце кохає — як не кохати? Катря собі: «Який прибіток з тих любощів, — чи ж варті?» А Маруся: — не знаю, тільки ніхто не залишить свого кохання...

Часом Катря як посмівається, часом ніби як завідно їй чогось стане...

Все вона світом нудить, все ні до чого у неї нема охоти, ні до чого жадоби.

— Катре! — кажу їй, — так ти діло робиш, голубко, як мокре горить!

«Абі-то!» вона мині, «аби день до вечора!»

Мати їй убрання хорощі та пішні купує — вона ледві подивитця: згорне, та й забуде; мати посилала її у гостину — нехай розважитця: вона йде усюди, та й усюди світом нудить.

Мати дуже тужила, та ще й страхалася — що буде з нею. Мене просить: «не одходь ти од Катрі, покинь усе, ходи із нею!» Батько нічого не вимовляв словом, а раз-у-раз, де ми йдемо, його скрізь стрінемо несподівано. Нічого не скаже, — спогляне на Катрю, и мине...

Катря ще любила гуляти по полях, по степах, по лісі.

Ходимо зъ нею — я на неї дивлюся, а вона округі, розмови нема. Такі було ходимо, що й штаства не полохаємо...

XIV.

Бродили ми такечки одного ранку. Погожий, ясний та веселий бувъ ранокъ той літній — и зайшли ми дуже далеко, ажъ до печеръ саміхъ. А місце дике такє, неоселяне! Білі крейдяні шпиглі гіръ лощять на сонці, та міжъ горами котить річка глибока — ні дрєва, ні квіту, ні щебетання...

— Кáтре! — кажуть: — чого се ми тутъ прийшли?

»Ходімъ у печері«, говорить мині, та зъ цимъ словомъ и йде, а я за нею. »Не ході, Кáтре!« прошу, »вона йде.

Темно було у печеряхъ зовсімъ и холодъ свіжий понімавъ. Дє, звєрху, у горову розпалину, сояшний промінь ронивъ сяющу стягу.

Кáтря йде усє далі та далі — вже думно мині: — »вернімось Кáтре!« йде далі... Вже ми набріли те місце, де кам'яна постіль помостилася — крейдяний обвалъ, а на ємъ менший якъ узголів'є. У тій печері наввішки будє такъ, що тільки стáти схиливши голову чоловіку невеликого зрєсту; на стині хресті вибиті, а передъ тими хрестами на долівці ямка: стоявъ тутъ хтось роки на молитві, ажъ молячись у зємлю входивъ.

Кáтря стояла, дивилася и думала, — не виокійна, тривожна... Якъ првонє зъ сєбе корáлі дорогі — гєть одкинула — тільки вони гуръ-гуръ — розкотилися! Я кинулася збирати: — »що тобі такє, Кáтре?« а Кáтря впала коло тії кам'яної постєлі на коліна, розливетця слізьми.

»Кáтре!« покрикну: »що ти робишъ?«

А вона не слухає, не чєє, у слізахъ великихъ!..

Лєдві я її вивела зъ тії печері на світъ Божий. — »Що тобі, Кáтре?«

Вона якъ стáла, якъ глянєла — чи жъ пізнати її було! Отъ нáче довго та довго тинялася по чужихъ, та разомъ несподівано родину усю свою знайшла — заспокоєна та радісна, та самá дивуетця...

»Химо!« каже до мєне, »я у чорниці під'ю.«

Я скаменіла — якъ стояла.

»Будє мині спокій«, промовляє, радіючи.

— Вь чорніці! — кажѹ, — а ма́ти жь? а ба́тько?

»Ходімь додому, ходімь«, перехопіла мене́, »неха́й вже мене́ ви́ряжають!«

И додому поспіши́лася, а я за не́ю.

Увійшли́ у ха́ту. Бу́ло са́ме тоді́ свя́то; ба́тько й ма́ти сиді́ли у сто́ла гово́рячи. Ка́тря імъ вкло́нилася до нігъ и про́сить:

»Та́ту, ма́мо! Я під́у вь чорні́ці, — я бу́ду Бо́гу моли́тись.«

Ма́ти такъ рука́ми и сплесну́ла. Ба́тько уста́въ.

— Ка́тре! Ка́тре! покри́кне ма́ти.

»Я під́у у чорні́ці«, промовля́е Ка́тря, »ста́ну Бо́гу моли́тись.«

— Ти жь вь насъ одна́ дити́на е́дина, ми тобо́ю втиша́тись хоті́ли, а ти насъ дума́еш поки́нути при ва́шій ста́рости... — пла́че ма́ти.

»Я за васъ буду́ Бо́га проси́ти«, ка́же Ка́тря.

— Го́ді, до́чко, го́ді! — мо́вить ба́тько: — я тако́го сло́ва щоби́льше не чу́въ відъ те́бе!

»То ви мене́ не пу́стите?« покри́кне Ка́тря. »Пусти́ть мене́! Не губи́ть мо́єї душі́!«

— Я сказа́въ: го́ді — то й го́ді! — зно́въ мо́вить ба́тько. — Я ніко́ли те́бе на се не благосло́влю!

— Чи жь те́бе Богъ ми́лосе́рдний при́йме, якъ роди́тели не благосло́вля́ть, мо́я дити́но? — вмовля́е ма́ти.

»Пусти́ть мене́... не губи́ть мо́єї душі́... Я під́у, пусти́ть мене́!...« сло́во одно́ Ка́трине.

Зъ того́ ча́су усе́ проси́лася у чорні́ці, проси́лася та пла́кала. Ніку́ди вже не йде́ — сиди́ть у ха́ті — пла́че.

Ти́ждень збі́гъ.

Одно́го ра́нку проки́нулися ми, — нема́ Ка́трі: де́ вона́? Я кли́чу — не ози́ваєтця, — я кину́лася скрі́зь шука́ти, шука́е й ма́ти — нігде́ нема́, ніхто́ зъ сусі́дъ не ба́чивъ.

»Де́сь пішла́ проході́тись«, ка́жемо, а са́мі вже не впевня́ємось, вже се́рце мре... Нема́ Ка́трі и опі́вдня; ве́чіръ, нічъ не верта́єтця. Яко́во-то бу́ло ма́тері перетрива́ти; яко́во їй бу́ло ба́тькові опові́стити, — а ба́тька то́й де́нь до́ма не бу́ла. Якъ почу́въ вінъ — біле́нький ставъ, зовсі́мъ біле́нький...

»Ко́ли?« спита́въ.

— Вчо́ра ра́не́сенько, — проки́нулися, вже її́ нема́! Усе́ своє поки́нула пішла́! — вбива́єтця ма́ти.

Батько коні запрягъ свіжі й поїхавъ заразъ. Два дні ёго не було, — на третій повернувся наче зъ-підъ землі.

— Нема? — питає мати, хотъ ще здалека ёго самого побачила и заплакала.

»Нема«, одказавъ.

Ще шукали, ще питали — не чу́тно ніде, ніде нема її, якъ въ воду впала.

— Де жъ вона пішла? Де жъ вона поділася? — разъ-у-разъ говорить мати: — може теперъ у великій пригоді, може...

Батько нічого свого не каже...

Нема у світі гірше, якъ та невідомість, непевність: що ні заспокоїтьця, ни зажу́ритись добре на дасть; таке́ньки ми жили. Що години Ка́трю хова́ли, що години зно́въ опоживля́ли; усякі її пригоди й біди оплакували, то зно́въ надію склада́ли, що Богъ її у всёму допомо́же и на добре введе.

Говоримо, було, изъ мамою та згадуємо, — батько слухає, — брово́ю не сдвигне́... Прихо́дили разъ-по-разъ лю́де одві́дати насъ, а найбі́льшъ тіхъ молоді́ць-жалі́бни́ць убі́гало, що вони́, було, въ насъ и нащебечу́тьця и наплачу́тьця.

Дуже суді́ла насъ Пили́пиха, навча́ючи, що самі́ провині́ли, а ще дужче жу́ри́лась сама́ нашою на́пастю. Дуже тяжко́ сму́товала́ Мару́ся.

Пережи́ли ми вісе́нь и зі́му; діжда́ли зно́въ весні́. Чу́токъ було́ чимало́ для на́шого жаха́ння й спо́діва́ння. Прочу́ємо, що де́сь тамъ, въ пові́ті, ба́чили дівчи́ну, ні́кому незна́ему — ба́тько іде́ пита́ти — об́язи́жає оку́ргі шука́ючи. Прочу́ємо, що де́сь ме́рлу зна́йдено — іде́ ба́тько на не́ї подиві́тися; чи у́то́плени по́нято — іде́ ба́тько її побачи́ти. Пе́вности дожи́даємо — пла́чемо; дозна́ємось, що не вона́ — дя́куємо, ра́ди — и зно́въ пла́чемо та суму́ємо, що її слі́дъ запавъ.

Ко́ли клі́чуть одно́го ра́на ба́тька й ма́тірх до свяще́ника. Ма́ти й наля́калася, и зра́діла, и запла́кала.

»А по що́ то?« пита́ то́го дя́ка, що за ні́ми при́йшовъ, — »жолі́ зна́єте, ска́жіть намъ, голу́бчику!«

— Ми́ні ба́тюшка ні́чого не призна́вався, то й я не зна́ю ні́чого, — одка́же дя́къ.

Та́кий бувъ спра́вді, що самъ со́бою не зна́въ ні́чогісі́нько, — и голі́вка въ ёго була́ така́ мале́сечка, якъ зе́рнятко.

Приходять батько и мати до священика, а вінъ імъ каже: »дитина ваша жива.«

— Господи Боже мій добрий!

Росказує тоді священикъ, що вона вже въ монастирі далі-кому, ажъ підъ Києвомъ десь, и отсе листъ ёму пишуть зъ того монастиря, що така дівчина зъ вѣшого села прийшла у нашъ монастирь и зосталася, маючи велике жаданне чорницею бѣти;—а роспитали въ неї, що родителівъ має заможнихъ, то нехай родителі оджалують їй дещо на прожитте, бо вселїлася вона у їхъ въ такімъ убѣжестві, що їй не сказати; чорниці якї милостиві здарували їй що-мога; а ще нехай родителі не заборонять їй спасенїя, бо се тяжкий гріхъ їмъ бѣде, и нехай присилають дочці своє благословеніє. »Молїмося Бѣгови«, пишуть, »а васъ прѣсимо, щобъ напутїть и навести родителівъ на добрі и хорші мїсли та вчїнки.«

»Пишїть дочці благословеніє«, каже священикъ, — »не спѣрьтеся, не відмагайтесь — все рівно їй не вѣрнете, а жалю нарѣбите, и гріхъ вамъ бѣде.«

— Не вѣрнетця вже?—питає мати та плаче. — Ніколи вже не можна?

»А вже жъ«, одказує священикъ: »пишїть благословеніє.

— Хай же їй Богъ благословить, мою дитину! — промѣвила мати, — хай Богъ їй благословить!

А батько стоїть — не говорить.

»То їй добре«, хвалить священикъ, поглядючи на батька, »я такъ и напишѣ, що батько и мати благословляють...«

— Ні,—озвавсь тоді батько, — за мене, за батька, не пишїть, батюшка; я не благословлю.

»Якъ же? Та се гріхъ тобі великий!« страхѣє священикъ.

Батько зновъ нічого не говорить.

»Годї, годї вже!« вмовляє священикъ.

Батько усє нічого не говорить.

»Напишѣ, що батько и мати благословляють.«

— Ні, батюшка, батько не благословить ніколи — сє напишїть, коли хочете: — правда бѣде. Щасливо!

Уклонївся та їй додому побравсь.

Мати не прѣсить, не озиваєтця — тїльки плаче та тужить.

»Що жъ се такє?« говорить священикъ до матері: »чи жъ такъ рїдну дитину покинете на вѣбжество, якъ сироту?«

Мати зразу кинулася до-дому, до батька за грошіма, а батько хоч сам не казав давати, та й не забороняв, — збрала мати гроши, зразу однесла священикові, щоб переслав Катрі.

«Се добре», каже священик, «колись, може, він і поблагословить, а тепер напишу, що мати благословила...»

А тут люди прочули, идуть — радіють — до нас: «дочка ваша жива! Дитину вашу Бог береже! Чи вже чорницею? Чи дуже далеко? — Можна одвідати, хоч і далеко. У доброму місці знайшлася. Може вашу дитину так Бог допровадив.»

Мати до усіх озивається то жалем своїм, слізьми, то словом, — батько ні до кого не озвется. Хто-сь з людей йому каже: «ваша дочка.» — «В мене нема дочки», одмовив. «Ваша дочка чорниця.» — «В мене нема дочки», знов одмовив.

Тижнів у три, одібрав священик знов лист, що дякує Катря батька й матір за ласку й за гроші, й просить, щоб і не забували.

«Як же їй там? добре? Чи здуха? Чи здорова?» тсе мати питалася.

А священик каже: — А вже ж! — А дяк: — хто се знати може? Вона там, а ми тут.

Не сподіваючись Катрі, стали ми жити у тихому, а не вгавучому, смутку. Старий батько синіє; на високому чолі морщина у всю довж лягла, — глибока та понура.

XV.

По усіх тих випадках та бідах, мати якось стрінулася из Чайчихою: заплакали обидві, та з того часу почали знов одна до 'дні ходити та вкупі горувати. Частіш ходила до нас Чайчиха, бо мати все недугувала. Зидутця, згадають давне — та й смутують. Прийде и Пилипиha... Була и в неї своя журба, та ніколи вона не жалілася, и з-роду не плакала. Отсе, як бачу її, прийде-було, сяде вище усіх, поглядає, наче судить судом, и розкаже:

«Моя Маруся вьяне. Нічого їй не мило. Вбірається не гляючи, що бере на себе. Між дівчата не йде; за гуляння байдуже їй... Тепер сватає Похиленко — не хочу!... А як ти, кажь,

не хочеш доброхить, то я тебе силою віддамъ. »Оддайте, та ви мині, мамо, світъ зав'яжете, — и мині, и ёму. Не буде у насъ въ хаті ні любові, ні ласки... Я ёго не знаю, и не кохаю, и не буду... Згляньтесь хочъ на ёго, за що доброму паробкові світъ зав'язати!«

— Що жъ, кажу, и ти хочешъ у чорниці? и ти менé думаешъ при моїй старости покинути?

»Ні, мамо. Поки васъ Господь на світі дёржить, я васъ ніколи не покину.«

— Може ко́го любить та боїтця признатись, — говорить ма́ти: — може якого сироту́ вбо́гого покоха́ла.

»Пита́ла я: хто тебе зъ уму-зъ-ро́зуму зводить?« — Ніхто́ мене зъ уму-зъ-ро́зуму не зводить.«

Змовкне Пили́пиха; зажу́ритця, не хілячи голови; а ма́ти зъ Чайчихою про до́лю, та про безта́ланне світове почну́ть, а зве́дуть усе на діто́къ своїхъ...

»А що́, Мару́се, голу́боко«, бу́ло каж́у їй, »що́ тсе у світі ро́битця?«

Вона́ осми́хнётця ми́ні.

»Якъ ти живешъ, Мару́се?« питаю: »чи усе люби́ш такъ са́мо?«

— Такъ са́мо, — одка́же.

»Мо́же вінъ ху́тко оже́нися — ёго ма́ти усе пла́че: оже́нись, та оже́нись... хвали́лася, що оби́цавсь: оже́нїся...«

— Неха́й ёму́ до́бре бу́де! Неха́й щасли́во!

Та́кеньки, бу́ло, и розмовля́є зо ми́ною, ча́сомъ співа́є, ласка́ва та ввічли́ва.

И Чайче́нко зновъ ми́жъ на́шу че́лядь уя́вився... Та́кий са́мий, хоро́ший, мо́же ще́ кра́щий... бо якъ хоро́ший та люби́й поболі́є, або потерпі́ть, ми́цній до ёго ду́рне се́рце приляга́є... Зновъ вінъ до всіхъ приві́тний, зновъ зо всіма́ гово́рить, и зновъ ні́кого не коха́є... Удова́ ёго́ любле́на тоді́ вже звінча́лася зъ я́кимсь шинка́ремъ.

Мару́ся ба́чить ёго́... Розмо́ви зъ нимъ не шука́ла, не на́верта́лася ёму́ на о́чі — хто́ бъ пізна́въ що́ коха́є ёго́! Тільки́ рум'я́ни́ти ста́ла, якъ ставъ вінъ бува́ти...

»Отсе́ ти рум'я́нієшъ«, каж́у.

— А ма́ти усе́ гово́рять, що́ занепа́даю. Піду́ — неха́й побача́ть мене́ рум'я́ну.

»А чого усé ти смутна́я?»

— Не вéсело, Хі́мо.

»Ти усé імъ печали́сся, — а чого́? Ё́му у сві́ті не гіршъ, якъ іншимъ живётця!»

— Ё́му не до́бре! — вимовить, и на лиці побіліе.

Яко́сь розмовля́ли та ра́дилися у насъ въ хаті́ Пили́пиха, Ча́йчиха й ма́ти, — коли́ Ча́йчиха и ка́же удові́:

»Дуже́ мині́ ва́ша дочка́ Мару́ся ми́ла: — коли́ бъ́ мині́ таку́ невісточку́ Госпо́дь пославъ!»

А Пили́пиха ка́же: — вья́не мо́я Мару́ся!

»Та і́й, здаётця, трóхи полúччало:—бу́де здоро́ва!»

— Не кажіть — полúччало: вона́ вья́не!

»Мій Які́въ — до́брий па́робокъ», зновъ Ча́йчиха гово́рить, — я такі́ ё́му одъ Го́спода сподіва́юся до́лі. Те́перь вмовля́ю ё́го: си́ну мій, одружі́ся! — »До́бре, мо́я ма́ти«, одка́же, »одружу́ся, чи не вья́снитця́ мині́ зъ хоро́шою люди́ною!« На́ що жъ́ мині́ кра́щої́ пита́ти ё́му, якъ ва́ша дочка́? кажіть́ мині́, голу́бочко, кажіть́ мині́ до ва́сь старо́сті́ сла́ти!»

— Мо́я Мару́ся не схоче́,—я си́ловати не хóчу.

»Та хочъ́ поспита́йте і́ї, лю́бко, хочъ́ поспита́йте!»

А ми усé́ те зъ кі́мнати́ ч́ємо зъ Мару́сею и ч́ємо, якъ Пили́пиха вимови́ла: »до́бре, я поспита́ю!« я́къ ви́йшла до садку́, и клі́че Мару́сю.

Мару́ся то́ді уста́ла одъ шитва́ свого́, йде... Я і́ї за ру́ку: — Мару́се! о́тъ, діво!

»Яке́ діво, Хі́мо?»

Уви́йшла у ха́ту.

— Мару́се! — пита́ і́ї ма́ти, — чи ти пі́дешъ за Ча́йченка за Якова́?

»Пі́ду«, одмо́вила.

Пили́пиха ажъ́ ру́ки зняла́ у-го́ру, — здивова́лася.

Ча́йчиха ра́діе та́къ, Бо́же мій до́брий! усі́хъ обни́мае, цілу́е, пла́че та дя́куе. И ма́ти віта́е, до́брить, а смутні́шъ і́й, ма́бить, ста́ло,—ма́бить, згада́лося...

— Се ти́ мині́ корі́сся, до́чко, чи по свої́й лю́бові́ за ё́го йде́шъ? пита́ Пили́пиха.

»По свої́й лю́бові́, ма́мо.»

— Давно́́ се ти ё́го́ люби́шъ?

»Якъ ёго знаю, мамо.«

Більшъ Пилиппиха дочкѣ не питала, тільки промовила: — я не бороню тобі, дочко!

Почали умовлятися та почали радитись... почалося за віно, за весілля...

Заручили їхъ. Гуляло багато людей на заручинахъ. Вінъ бувъ до неї привітний якъ до іншихъ, тріхи смутний, недбалый... Вона була спокійна та ясна...

Ставъ вінъ до неї ходити що вечора... Іде до неї — не спішитця; прощаетця зъ нею — не забаритця...

— Марусе! — говорю: — отсе ти за ёго заміжъ идешъ, — чи жъ тобі не приходить на думку, що берє вінъ тебе не по великій любові-коханню?

»Знаю«, каже, »що вінъ мене не кохає; се я давно и добре знаю, — та вінъ мене и не цураетця. Вінъ до мене приходить, говорить... Я ёго розважати, я ёму догождати, — веселішъ ёму у хаті буде зо мною, якъ теперъ самотньому.«

— Трудно такъ жити, Марусе! Щобъ ти колись не калясал!

»По чому мені трудно буде? Чого кається? Я ніколи не думаю, трудно, чи важко мені буде: — якъ буде, такъ и буде: я перетриваю; я роблю якъ мені моє серце чуже, що лучче...«

XVI.

Повінчали їхъ въ осені.

Мені було тоді важенько. Усе було кажу собі: дурна, дурна голова, нерозумна! Усе було міркую и обміркую добре, — а не помагаєтця... Почала я тоді частішъ до Марусі ходити — легше, наче, мені стало... Одно, що Маруса була мені завжди добра, а друге, що цікавість моя: якъ то вони живуть ізъ собою? Почала я до нихъ учачати...

И, було, якъ не прийдешъ до їхъ — сумірно и согласно, та тільки чогось дуже вже порядно, — отъ, кажіть, гості усе сидять, а господарівъ и нема. Нема, якъ то бувъ часомъ, чоловікъ и жінка гостей вітають: »А ну, чоловіче, внеси зъ комори, що тамъ!« — »А ну лишень, жінко, частуй любихъ гостей!« що, бачишъ, живуть вони, якъ свої, и все у їхъ вкуші: боленці и радіщі, думки

и гадки, варті п жарті; чи заговорить одинъ, другий перехопить — докаже... А молоді Чайченки хочъ и рядкомъ сидітимуть, та була міжъ ними якъ стіна залізна. Чи той підніметця, другий уступає геть, місце дає, — доторкнутись стережётця; вона до ёго заговорить, якъ дочка до батька, — вінъ до неї, якъ зять до тещи.

Пилипиha сумовала, віддавши Марусю заміжъ; зъ сѹму того занепадати стала.

»Якъ Богъ милує?« пита, було, въ неї мати.

— Сама живу, — одмовить; — того не скаже, що сѹмно самій жити, ні въ-світі.

Ходить до дочкі и завидно їй бачити, що тамъ безъ неї своїй семья.

»А що, якъ дітки ваші?« питаємо.

— Була у їхъ въ гостині, то усє гарздъ.

»Свекрѹха вашу Марусю дѹже любить, — якъ своєю рідну дитину.«

— Маруся годить свекрѹсі, якъ мині годіла...

Зъ Чайченкомъ Пилипиha поводилася звичайненько, унятливо, тільки якъ зъ чужимъ-чужісінькимъ чоловікомъ, що нічого ёму казати, ні-объ-чимъ ёго поспитати.

»Мій зять«, говорить-було, якъ отъ кажуть: »далєкий повіть.«

— Отсє въ васъ тепєрєньки двое дітокъ: и дочка й синъ, — дѹмає хто улєстить, кажучи.

»Въ мене одна рідна дитина!«

Якъ вже старá Чайчиха її шанувала, якъ вже годіла їй — въ неї наче и очі й ўха позавішувані. Нікому вона такъ низько, та гордо такъ не кланялася, якъ тій бідній Чайчисі, що та, було, ночі не досипляє, — дѹма, за що ласки одпала, та якъ зновъ підъ ту ласку підійти? Сама такъ намъ признавалася. Далі страшила надію власкавить Пилипиху: якъ Пилипиha до їхъ у хату — вона тихєнько зъ хати, — дєсь хочъ підъ тїномъ перебѹде. »Діждѹся, що вона попросаєтця, тоді и увійдѹ — не можѹ їй докучати собою, не хочѹ собою її гнівїти — Богъ изъ нею! якъ би не вона менє смутїла, то бѹ мині такє дѹбре життє було зъ ними. У хаті въ насъ люблю, мїло! Я вже не знаю, когѹ я бїльшъ кохаю, чи свого Якова, чи Марусю? И такєньки я дѹмаю: чи жѹ се її дитина, що така вона любяча, та прихїльна, ся Маруся!«

Старá не довго ще пожила: на другий рікъ по весіллю вмерла. Не дуже й боліла.

Якъ її поховали, Пилипиха почала день-у-день до дочкí ходити; до-дому тільки на нічъ, а коли, то й ночує у дочкí. Дивитися веселішъ стала.

Зáздросна, та радісна що зновъ самá зъ дочкою, вона багáто дé-чого не добачала довго. Вона не вважала, що Чайченко, сливё, дома й не живё, тільки навідується; що який вінъ смутний, та нетерплячий, та неспокійний ту рідку хвилину, якъ посідить дома... кудí вінъ усё поспішається? чогó вінъ якъ на жарині? Чи все те бачила Маруся... чогó вже не догледися, якъ кохаетъ! Маруся нікому не казала—я хотіла якъ-небудь розмову на се навернути; вона мовчала слухаючи мої ті підходи цікаві, а тиха, добра та ясна у своїй хаті.

Що далі забувалася небіжка Чайчиха, то зновъ Пилипиха робилася похмурніша—важкимъ духомъ стала дихати вона на зятя. Сперше раділа, що вінъ зъ-дому часто отгожається, а тамъ завважила, якъ ёго дожидає Маруся, якъ зустрічъ ёму виходить... По ниточці до клубочка, якъ то кажуть, и Пилипиха вже вмічати почала, що дома вінъ не говорить и смутує, а йде — вибірається зъ господи — то й очі блищать...

XVII.

Якъйти одъ нашої слободи до Любчиківъ, то при дорозі шинокъ стоявъ и шинкувавъ тамъ жидъ Гершко. Давно вже все вінъ державъ той шинкъ, самъ старий дуже. Звісно, якъ ті жиди живуть довговічні: посівіє, побіліє, пожовкне, та й тоді ще живё,—ажъ ліхо! Такъ и той Гершко живъ-живъ... а тутъ разомъ вінъ и вмеръ. Отъ и одержавъ шинокъ другий шинкаръ зъ нашихъ людей,—багатиръ, славили люде, самъ жартовливий и злий, а жінка въ ёго прехороша, препишна, превесела така, що й часъ не змигнётся зъ нею.

Се було саме тоді, якъ вмерла старá Чайчиха.

Бачимо, що вже Пилипиха тіжнівъ изó два не виходить зъ своєї хати и кроку нікуди, — не буває и Маруся въ неї...

»А що се ви усё дома?« питаємо: »якъ же Господь милує?«

— Спасібі, добре.

»Ви вже давненько у дітокъ не були у своїхъ,—чи вони здоровенькі? Чому Маруся не буває?»

— Вь неї дитина нездужає.

»Та якъ же вона, молоденька, безъ васъ тамъ запомагаєтця?»

— Нехай сама собі живе, — промовила Пилипиха.

»Що се ви, Богъ изъ вами, голубочко! Чи у насъ зъ вами діточокъ поле засіяно? Вже мині Господь пославъ лихо та горе — ёго Божя воля, а васъ Господь милує, то й шануйтеся!

— Я вь своїй дитині ні-за-що... вона мені не шанує, не поважає! вона мені заміняла на свекруху, вона мені заміняла на свого чоловіка... Чи зъ-роду вони кохали її, якъ я, мати рідна, питіма мати! Вінъ її не кохавъ — хотіла за ёго, а теперъ вінъ до іншої ходить!

»Та, може, се неправда...»

— Неправда? Я вже давно бачу, якъ вінъ зъ дому рветця, якъ вона ёго дожидає, стрічає, а вінъ мимо йде — чи гляне; я стала назирати. Отъ и дозналась, що ходить вінъ у шинокъ. Я перше думала: п'є нішкомъ. Кажу Марусі: »чи ти знаєшъ, що твій чоловікъ усё до шинку ходить?» Вона зблідла, якъ крейда, мовчить. »Не пускай ёго зъ дому«, говорю їй, »скажи ёму.« — Якъ я ёго маю не пускати, — одмовляє тоді: — може ёму діло яке... »Скажи ёму«, наполягаю. Вона такі а ні словечка ёму не промовила, якъ вінъ пішовъ. Я її докоряла — вона стояла передо мною, та мовчала. »А, ти віри, кажу, матеріному розуму не ймешъ?» Пішла я за нимъ у-тропі, и назирцемъ ажъ до шинку дохожу побачити на свої очі й при людяхъ — може, дочка віри пойме тоді. Дохожу до шинку, де тамъ кўпка яблунь стоїть: чую, розмовляє зъ кимъ-сь мій зять — ёго голось. А місяць світить. Близче я дивлюся — сидить підъ яблунею молодіця; рукава вь неї за білі локті заковані, у персняхъ вона срібнихъ, руками у станъ хибкий узялася, очі поночі блищать блискучі; слухає, що мій зять говорить — и смієтця. А зять мій такі речі до неї промовляє: »якъ тебе не побачу«, каже, »хочъ годину, то я зъ нудьги пропадаю, та зъ туги: я безъ тебе жити не можу! безъ тебе жити не хочу! Дарма вже, що ти мені занапастила на-віки — нехай я тільки оттакеньки до тебе прийдю, та гляну, та слово твоє, нехай и неласкаве, почую... А вчора, каже, вчора и позавчора я усю нічъ підъ цією

яблунею стоявъ: чи вже ти того не знала?« А вона ёму: »твоя жінка молодá щó каже, якъ не днѳешъ, не ночѳешъ до́ма?« и смѳетця. »Ні́чого«, одмѳвивъ їй (правду одмѳвивъ!) »Якъ ні́чого? Чи вона жъ тебѳ не любить?« »Не знаю « »А чому́ жъ ти въ неї не поспита́ешъ за се? га?« Го́лосно засмѳялася. »Ой, чоловікъ мій почу́е!« схопїлася зъ мѳця, поцілувала якъ вразїла, и зникла.

Винъ кликавъ—рукою махнула, пішовъ за нею у шинѳкъ, а я до дочкї: »а щó, чїя правда? Якѳ діло въ ёго?« Дївитця на мене. »Не до́брий винъ тобї судився, тебѳ імъ Богъ скара́въ.«—Ма́мо, не гнѳїть Бо́га, се ви вже Бо́га гнѳїте!—мнї дорікаѳ дочка́ моя!

»Тодї я усѳ їй розказа́ла, щó чу́ла, щó ба́чила.—«Ой, ма́мо, на щó, бу́ло, вамъ догѳѳжуватися, на щó допїтуватися? — «А тобї лѳчче, якъ дѳрять любити?«—Винъ мене не обманює.—»То щѳ віри не ймѳшь мнї?«—»Я ёго ні́коли не пита́ла объ сѳму́, чи мене любить?« — Не пита́ла, чи тебѳ винъ любить? Такъ ти ёго не коха́ешъ, чи щó? — «Кохаю...» Спѳритця та змагаѳтця изо мною... Та́кеньки, ажъ по́ки винъ поверну́вся пізно... Поверну́вся винъ, а мо́я дочка́ пдѳ навпрѳти ёго, двѳрі розчиняѳ, якъ ба́тькові шанѳвнѳму, якъ чолові́кові лѳбѳму... »Якъ вже ти ува́ги на се́бе не ма́ешъ,—кажѳ,—то я свого зятя спитаю: де́ бувъ винъ до пі́нчї? За яко́ю причи́ною? у ко́го?«

»Винъ змі́шався и въ мѳсляхъ и въ слова́хъ, дївитця у-бі́къ, а дочка́ моя:—го́ді, ма́мо! Се ми вже мїжъ собо́ю роспита́ємось, а вамъ вже часъ спочїти, ко́ли ла́ска.—«Я вже бі́льшъ ні́чого не каза́ла, бі́льшъ не слѳхала, се́редъ нѳчи до-до́му пішла́. Не була́ зъ того́ часу у їхъ, и не бу́ду.«

— А уну́чечка ва́ша дѳже слаба́?

»Не вели́ка тамъ сла́бість, та вели́ке побива́нне.«

— Жѳрятця вони́ дѳже?

»Хто́ вони́? Та зять мій чи ї знаѳ, щó дитя́ нездѳжає —винъ не питаѳ и не дївитця.«

— Не ві́дрїка́йтеся діто́къ, лѳбко, — про́сить вже ма́ти Пили́пху, — не ві́дрїка́йтеся вті́хи своѳї!

»Я сама́ со́бі ра́ду ра́жу«, одка́же на те Пили́пиха.

— Подарѳйте вже дочцї своѳї: вона́ жъ ёго дѳже такъ лѳбить, Я́кова! — говѳрить ма́ти.

»П я її дуже люблю!« одказала Пилипиха.

»Хочь я вже одвідаю Марусю, — кажуть матері, та й пішла до неї.

Маруся сама була в хаті, сиділа на лаві, хитаючи в обіймах недужу свою дитинку.

»Богже поможи, Марусе!« вітаю її.

— Спасибі. Сідай, Хімо.

»А що дитинці?«

Вона глянула на дитинку й одмовила: »терпить малесеньке.«

»Була в нас твої мати, Марусе, кажуть.

— Яка вона була? що говорила?

»Не хоче до тебе ходити; казала: не буду.«

— Смутно мені те! — промовила Маруся.

Я вже більш нічого не говорила за се, й питати ні об чім не питала.

Почали ми тиху розмову — згадування. Згадали наші забавки давні дитячі, — пригадали й дівочі безсумні часи... Не зводячи очей з дитинки своєї, Маруся розмовляла про мию, хитаючи недуженьке.

Чайченко усе не приходив, а вже вечоріло. Вже пізно — він не приходив. Вона його дожидала любов: що там шурхне, шелесне — прислухалася пильно; стихне усе знов і нема нікого, — вона не зітхне навіть, знов дожидає... Я й пішла так — не бачила його, — не повернувся при мені. Скажи матусі моїй, що прийду до неї, як моя дитинка трохи одужає, — просила мене Маруся, прощаючись.

А тут у кілька днів занедужала Пилипиха. Покликали ми до неї усіх знатниць і лікарів, — здається нікому не впізналася її недуга — яка була. В неї нічого не боліло, казала вона, тільки ходила усе кволий та кволий, поки не збулася сили своєї — тоді лягла вже, знемоглася і лежала понура.

Маруся приїхала з дитинкою — дитинка ще не зовсім одужала, — усе ще квітло кришенятко. Я пам'ятаю добре те время, як, було, уночі не спимо усі, а улица, село у сні, і всюди тихо. Заквітло дитятко, схилити до його Марусю гоїдати, а Пилипиха блискучими очима в обох вдивляється. Вона не спляла ночей і хвилиночки. Як Маруся вже не падала коло неї, як Маруся не годила її, — не пригорнулася вже мати до неї

ніколи; ніколи не всміхнулася ласкаво до самої смерті своєї. Що, було, Маруся просить: «мамо, чого журитесь? чого, мамо, не дбаєте о здоров'я своє?» Вона не прийма нічого того. И останнє слово її було: «лучче, мовляла, ображеному вмерти, ніж такъ на світі жити.» И вмерла.

XVIII.

Округи насъ діялось, чулось, велось. Що радощівъ, а що журби зважали ми зъ боку; скільки поженилось на селі, заміжъ повиходило, народилось, вмерло; якъ радощі проминали и журба втихала, якъ одно по другому наставало усє новє у людєй, — ми жъ усє жили зъ своєю старою туюю.

Батько усє ходивъ по дорóгахъ и вертався сивіший та похмурніший; мати усє смутніла и слабїшала. Одъ Катрі вїсті були рідко, та й то не ширóкі. Отєсє, було, напросить мати священика, щобъ туди написавъ та спитавъ про здоров'я й життє, то й одпише Катря на три листі однимъ листóчкомъ своїмъ: «здорова», напише, «живу, Бóгу молюся за свої грїхи и за вáші.»

Скільки-то слїзъ виливалось матусинихъ слухаючи, а опїсля згадуючи, скільки благалось благословєння! У Марусинїй хатї ще гїрше повелось: що далї, Чайченко зóвсїмъ дóму одбївся свогó. Шинкарка нїмъ такъ ужє заорудувала, що вінъ у неї підъ тїномъ шинковимъ днїє и ночує, а щобъ шинкаръ не мавъ на єгó прїзри, (бо ревнївий шинкаръ бувъ), то потрóху почавъ Чайченко й пити. Бачили вже єгó й п'яного лóуде, а не дурно тежъ кажутъ: що въ тверезого на умі, тє въ п'яного на язиці, — вінъ не встерїгся, мїркнувъ тамъ якєсь слóво, чи дрóге, до шинкарки. хто-сь цікавий підхопивъ та розслáвивъ по селу, — отъ и поговіръ ставъ недóбрый. Тоді усї до Марусї молодїці зъ питаннямъ, та зъ жалощами, усї старі бабї зъ радами та зъ наукою; тїльки Маруся на усї питання и жаління и на ради усї: «Вінъ минї дóбрый и любий; я єгó надъ усє въ світі шанюю.» И жалібницї и порадницї образїлися, — покинули Марусю: нехай же терпить, коли така! Нїхтó й одвідати не одвідáє. Тїльки й ходили до неї, що мати да я; ми — частєнько.

Одногó разу підхожу горóду стєжкою до хати, — се було у

свѣто, — ажъ дзвінкій рѣгіть такий чүти, що такъ и розкóчується. Гóсті въ неї якiсь?

Дохожу, уступаю. За столóмъ сидять Марүся и Чáйченко и гóсті — молодiця и чоловікъ. Що то вже за молодiця була красо-виця! Я її зáразъ пізнала, хочъ ніколи не бáчила. Була чорня-ва, въ рум'я́нцяхъ, білолиця, устá червóні сміютьця, óчі рáдiсні, убрана свiтло: — змалювати бъ такү та дивитись, не впу-скаючи зъ очей, та самóму всмихáтись на ту красү смiльливу та веселу. Тiльки оттi брови її висóкі, изрóчені вьюнко́ю чóрною гадю́чкою на чолi бiлому, чорніли, — щось не дóбре вiщували. Пóручъ зъ молодiцею, одъ вiкна у зáтiнку, сидiвъ чоловікъ пле-чистий, приземковатий, зъ чóрнимъ щетинáстимъ ўсомъ; чóрне волóсся посiвiло въ ёго кóсмами; одъ лiвого виска́ вiнъ чорня-вий, якъ гракъ, а зъ-вiду дивiвся вiнъ зъ-пiдлоба, абó зъ бóку, náче когó пiдгáджувавъ зiмми очiма своїми.

Марүся, почастувавши усіхъ, одiйшла; я въ неї и питаю: »хтó се въ васъ, Марүсе?«

— Шинкаръ изъ жiнкою.

»Чи давнó се ходять вони́ до васъ?«

— Се у-пéрше прийшли сёгóднi.

»Якъ се здумали вони́?«

— Та шинкаръ схотiвъ неодмінне до насъ.

»Чогó-то?«

— Ка́же, менé забáчити.

»А ти жъ до їхъ пiдешъ?«

— Та щé не знаю, Якiвъ ще не казавъ нiчóго; якъ Якiвъ минi ска́же.

Спокiйна собі, лóба — отъ náче вона безъ жóдноi думки важ-коi по квітчáстому полю прохóжає вéчоромъ тiхимъ та тéплимъ.

Чáйченко сидiвъ изъ гiстьми дуже смутний, зiтхавъ чáсто; шинкаръ поглядáвъ на ёго — не ласка́вий бувъ по́глядъ той: нинáче якá iскра спáхувала зъ чóрного ёго óка... Шинкарка усé всмихáлася.

»На щó п'єшь багáто, не пий!« озвáлася вона до шинкаря́ (а вiнъ чáрку за чáркою випивáвъ).

— Чомү не пiти минi? Уп'ьюся — менé лóба жiнка доведé до госпóди.

»А якъ не схóчу?« задзвинiла вона, жартүючи.

— Не схочеш? — каже, а самъ її міряє поглядомъ — яка. — Або жъ хто тебе запитає, чи хочеш?

Чайченко, слухаючи се, важко зітхнувъ и на шинкарку смутненько дивився, а шинкаръ на ёго пильно. Маруся вже заговорила, питає, частує — не звівъ очей шинкаръ зъ Чайченка, ажъ той самъ схаменувся, самъ ёго поглядъ на собі почувъ, — тоді шинкаръ очі въ землю врівъ.

»Хутко у васъ празникъ«, говорить Маруся до шинкаря: — »гостей же до васъ, гостей!«

— Дякувати, мені добрі люди не забувають! — одкаже шинкаръ: не такъ за мою щірість, якъ за те, що жінка хороша, славлять, — то прихильному приятелеві мило подивитися на мою кралу!

Та й засміявся, а такеньки засміявся, що й шинкарка трохи стрепенулася.

»А вашъ братъ у-другихъ, чи здоровий вінъ зъ молодію жінокою?« питає зновъ Маруся.

— Пом'яніть ёго душу, шановна хазяечко! хибі ви ще не чули? То бъ я вамъ давно вже повістивъ! Жіночку ёго молоді взято й завезено кудись... А вінъ втопився.

»Якъ? Бóже мій! Бóже мій! Бідна жъ вона людина!«

— Чого — бідна! Вона у роскошахъ теперъ — їй ще покращало у світі... Ну, якъ на мене, то бъ не такъ було: я бъ не втопився, а ні повісився бъ самъ-одинъ, а хибі вже вкупці зъ коханкою!

Схилився до своєї жінки, окомъ искріть.

— У-двохъ, кажуть, и вмірати охитнішъ! — додавъ.

Сумно стало. Мова не мовилася.

Стали гóсті прощатися, и побрались до-дому. Їдучи шинкарка озирнулася на Якова и махнула якось ёму рукою, то-бъ то незнарошне. Шинкаръ вхопивъ її за руку: »гóді махать, пора перестати! ходімъ изо мною!«

— Отсе! не дасі добре и зъ хазяйкою попрощатися, — засміялась ёму шинкарка: — чи ти мені загубити боїся, якъ тую голочку?

»Коли загублю, то вишукаю, бувай на тому певна, голубко моя сива!« відказавъ їй.

И пішли до-дому. Вона, їдучи зъ нимъ, щось щебетала и сміялася, брала ёго за руку — обернулася ще до насъ, крикнула: бувайте здорові! Шинкаръ ишовъ не оглядаючись.

У кілька день ми перечули черезъ людей, що счинілася свárка міжъ шинкаро́мъ и Чáйченкомъ, и що вигнавъ шинка́ръ Чáйченка зъ шинку. А счинілася та́я свárка за те міжъ ними, — ка́зали, — що ставъ шинка́ръ своєю жінку зневажа́ти — вона́ усе оджартóувалася, смі́ялася, а Чáйченко не переми́гъ свого се́рця, уступі́вся—ма́біть вже у ёго бриніло. Якъ же счепі́лись вони́ — така́ б́уча збі́лася, що ле́дві розня́ли їх. И ка́завъ шинка́ръ Чáйченкови: »не прихо́дь«, ка́же, »у шино́къ більше!« А Чáйченко кричи́ть: — Чо́мұ? — »Не прихо́дь у шино́къ«, зновъ такъ-са́мо ёму́ шинка́ръ говори́ть.—Чо́мұ?—»А то́ прийді́, про́мовивъ шинка́ръ.

Лю́де вже їх розвела́ и за Чáйченкомъ двéрі зачині́ли.

Шинка́рка, ка́жуть, д́уже блі́да бу́ла, д́уже, хочъ и не вте́рла на той часъ ні хі́сту свого, а ні всмі́ху. Шинка́ръ же весéльний та́кий розвесели́вся и жа́рти підня́в... по́вістки роспоро́шивъ, таке́!.. А Чáйченка зъ то́го гро́му ніде́ не ба́чивъ ніхто́.

Я прихо́жу до Мару́сі: чи все гара́здъ, Мару́се?

»Чолові́къ незду́жа«, сму́тно вона́ ми́ні одказа́ла.

— Коли́ се вінъ занеду́жавъ?

»Та́ вже три́ дні. И не і́сть, и не п'є́.«

А́ вже по тій свáрці три́ дні ви́йшло.

— Та́ де́ жъ вінъ?

»Ле́жить у кі́мнаті́.«

А́ вінъ тоді́ клі́че: »Мару́се! Вона́ схопи́лася — кину́лась до ёго.

»Хто́ се до насъ прии́шовъ?« пита́є.

— Се́ Хі́ма прии́шла менé одві́дати.

Нічо́го більшъ не ка́завъ и не пита́въ. Мару́ся до ме́не ви́йшла.

Я́ тоді́ їй говори́ю:

»Мару́се, чи зна́єшъ ти, що́ позавчо́ра бу́ло?«

— Не зна́ю. Що́ бу́ло? Яківъ поверну́вся недужий. Вчо́ра вранці́ прибі́гла шинка́рка, заді́хана у́ся, до ме́не: »неха́й Які́в не прихо́дить, боро́ню ёму́, въ насъ бі́да! Чу́єшъ—не прихо́дь, боро́ню тобі!« крі́кнула на Якова, »въ насъ бі́да. Мій бу́де ка́зати, що́ у йрма́рокъ і́де, що́ до при́ятеля і́де, — не йми ві́ри, не прихо́дь.« И побі́гла відъ насъ. Я́ більшъ нічо́го не зна́ю. Ми́ні с́умно, и бо́юся, що́ ёму́ бу́де недобре́!

Змо́вкли ми́ та́ й сиди́мо собі́ мовчу́щі. Бага́то де́-чого ми́ні й чу́лося и зга́дувалось!

»Жаль«, кажú, »жаль, та не вёрнетця!«

— Чогó жаль? спитála Марúся.

»Життя молодóго, віку загубленого дáрма — чи я жъ вже тобi не казála, чогó жалко?«

— Минi не жаль нічóго«, гóвóрить.

Зновъ змóвкли — сидимó... Вже вéчiръ пiзний. Дiткi поснóу-ли, сплять спóкiйно синi малéнькi, а на горóдi вiтеръ шумiть вёрбами, надвóрi чóрно; блискавиця поблискує.

»Кудi тепérъ пiдешъ у негóду такú«, ка́же Марúся; »зано́чúй у мéне.

А вже дощъ гурчiть, гурчiть, и грiмъ и блискавиця й вiтеръ.

»Дóбре, зостáнуся — зано́чúю въ тéбе.« И зостáлася.

Чáйченко лежáвъ неспóкiйно, въ тривóзi, на лiжку, — зiтхáвъ усé — Марúся прислухáлася, а до ёго не ввiходила, не насмiла бiд-нёсенька. Разъ, чи два зъ вéчора — вiнъ покликáвъ ii, спитáвъ, хто въ хáтi въ неi, náче забувáвъ, що я прийшлá, а що дáли въ ночi, то все частiшъ, частiшъ ii кликавъ, и все ка́же: »хтосъ прийшовъ до насъ!« — Немá нiкóго. — »Хтосъ прийшовъ; я чувъ у-дверi стóка-ло; хто-сь пiдъ дверiма, — вiдчинiй! « Вона́ одчiнить — немá. Трош-ки згóдомъ, зновъ ii пле: »пiдъ ворiтьми хтосъ стоiть«, то: »пiдъ вiкномъ хто-сь добувáетця.« Вона́ усé вихóдила дивiтись, вкликала, дожидáла — нiкóго не булó цiлу пiчъ тóю чóрну, вiтряну.

Минi почúлося, щó Чáйченко плакавъ; Марúся не спála, хочъ до мéне не озивáлася слóвомъ...

На свiтáннi, чýемо, стóкають тихéнько, тамъ мiцнiшъ — Ма-рúся вибiгла, я за нею, »хúтче, скорiшъ!« гукáвъ намъ у-слiдъ Чáйченко...

Одчпня́емо ворóта, а пiдъ ворiтьми шинка́ръ: »здоровi булi!« до Марúси, »а дé вашъ чоловiкъ?«

— Дóма.

»Коли́ бъ ви до мéне ёго викликнули, коли́ дóма вiнъ.«

— Вiнъ нездúжає, лежiть.

»Не мóжна й подивiтись на ёго?«

— Нездúжає. Нá що се вамъ такъ кóнче ёго трéба?

»Я ёмú изъ ярмарку дóброго гостiнця привiзъ. Нездúжає, ка́жете? А я, мóже, ёго дé стрiну по дорóзi! Щасли́во!«

Швiдко пiшовъ, швiдко.

Маруся розка́зує чоловіку, — не дає своїмъ пита́ннямъ промовляти їй. Велівъ їй ще та ще розка́зувати. Вона́ розка́зувала.

XIX.

Ще хма́ри чо́рні, важкі волокли́сь по не́бу, а тільки зь-кра́ечку роже́во зоря́лося одъ східъ-со́нця. Ми вже й не ляга́ли сна́ти, ра́нку діжда́ли. Я беру́ся до-до́му йти. Попро́щала́ся, пішла́. Се бу́ло вѣ неді́лю. Ба́чу, идучи́, що коло ши́нку люде́й скупи́лося ба́гато, гомоня́ть та́кеньки... Блі́зче схожу́—жино́къ ба́чу тутъ, и ба́чу — ще їхъ біжи́ть дорóгами; ба́чу, двє́рі збі́тні вино́сять зъ ши́нку... »Що́ то таке́?« пита́ю люде́й.—Шинка́рь зъ жи́нкою заби́вся! — Поча́ли ми́ні усе́ розка́зувати молоди́ці; ти́скають мене́ подиви́тись на обо́хъ...

Обо́е на до́лівці лежа́ли, спо́лощени кро́в'ю. Вѣ не́ї ни́жъ у пе́рсахъ вели́кий стримі́въ; рука́ми вона́ є́го якъ сти́снула за ши́ю, такъ и заме́рли ру́ки — впи́лись. Сорочкі́ на їхъ по́рвани, по́драни, намі́сто її розси́пане у кро́ві: дуже́, ма́біть, вона́ одбива́лась. Вона́ є́го заду́шила, видно́, — бо не бу́ло на є́му ніяко́ї порáзи, и лежа́въ вінъ счорні́вши, — вона́ лежала́ бі́ла-бі́ла, зъ чо́рними бро́вами. Якъ при́йшли чолові́ки до ши́нку—зачі́нено; поча́ли сту́кати—не відчи́няють. Нади́йшли ще лю́де, ба́чять—щось не пев́но — ви́били двє́рі, а вони́ обо́е лежа́ть...

Я метчі́й до Мару́сі...

»Бо́же мій пра́вий!« промо́вила тільки Мару́ся.

А Ча́йченко́ вже кричі́ть: »Хто́ при́йшовъ до насъ?«

— Лі́хо ста́лося, — кажу́ го́лосно.

»Яке́ лі́хо?«

— Заби́вся шинка́рь зъ жи́нкою.

Ті́хо... Ажъ-ось уві́йшовъ вінъ до насъ у ха́ту бі́лий: »Що́, що́?« пита́ється, — самъ ша́пку хапа́є, світу́ на се́бе вдяга́. Мару́ся бі́ля є́го.

»Пра́вда се́му?« запита́въ вінъ Мару́сі.

— Пра́вда, — промо́вила Мару́ся.

»Я на свої́ о́чі обо́хъ ба́чила«, говори́ю є́му.

— Я сама́ піду́ подивлю́ся, Якове́, ще́ розши́таюся! — загово́рила Мару́ся.

»Иди, йди, Марусе, та хутко вертайсь. Скажи усю правду! Вертайсь хутко!«

Просьте її, якъ дитина маленька.

Маруся побігла. Вінъ дожидавъ, не мовлячи слóва, дýху не звóдячи, блідий, замлілий.

Повернулася вона: »правда«, каже.

Ставъ Чайченко плакати дуже.

Біда та́я зовсімъ ёго скрутила; у голові ёму заверну́ло на́че; почне́ говорити, то путани́ну такú, що й не розберешъ. Зане́дужавъ тяжче, гірше, — тільки живий та те́плий. Грома́да тимъ-ча́сомъ далá вже віду спра́внику. Набі́гли́ судські у-трико́нь зъ бу-бенця́ми, изъ дзвóнками; по-трóе, по-дво́е їхъ позира́ють зъ во́за. За́разъ усі́хъ люде́й зібра́ли; за́разъ де-якихъ пов'язáли. Присла́ли по Чайченка — ходи́въ вінъ до шинку́ ча́сто. Чайченка то́ді гаря́чка пали́ла; безъ пам'я́ти, сливе́, бувъ вінъ. Не вважа́ють, — беру́ть, везу́ть ёго суди́ти су́домъ. Пита́ють: одка́зи ёго нерозу́мні, чудні... Вки́нули ёго у те́мну комо́ру, зв'язáли ёму́ ру́ки... Мару́сю жену́ть геть відъ ёго...

Вона́ до насъ діто́къ своїхъ завела́ — поки́нула, а сама́ зно́в-такі́ пішла́ туди́ до ёго.

»Не пúстять, Марусе!« ка́жемо їй.

— Я бли́зче бу́ду до ёго. — Пішла́.

Де-якихъ люде́й хутко́ пови́пуска́ли и оправди́ли, хочъ ні́кого и не бу́ло вино́ватого, — а інші́, и ба́гато, ще бу́ли за сторо́жею, по́ки ажъ до́брої ра́ди не послúхали... то́ді й імъ вільний шляхъ да́ли. А ра́да бу́ла така: спра́вника *подякувати*. Хто вже бувъ у бува́льцяхъ, то за́разъ и зроби́въ такъ, не впова́ючи на безне-ві́нність свою, а хто уги́навсь, той сиди́въ до́вго. Ра́ду такú по-дава́въ усі́мъ спра́вниківъ чи слугá, чи при́ятель, чи ро́дичъ, хто ёго́, ні́кчемно́го, зна. У чо́рному ко́жущку́, зъ чирво́нимъ ко́мпрце́мъ ходи́въ, ша́пка кругле́нька зеле́на, зъ се́бе худий, жо́втий, о́чі ямко́ваті, зубáтий та́кий... Вінъ ра́дивъ усі́мъ дякувати, а хто не слúхавъ, то вінъ грози́въ, наполяга́въ... Спра́вникъ самъ не ка́завъ нічо́го, — дожида́въ: ці́лий де́нь стои́ть на поро́зі, ру́ки въ кишéняхъ, на ши́ї чирво́на плéтена ху́стка, самъ пика́тий, уса́тий, витришковáтий, — стои́ть та сви́стить — яку́сь жовни́рецьку ходу́ висви́щує. Хи́ба́ чай испивáє, то перестáне, а ви́пивъ само-ва́рь ча́ю — зно́в на поро́зі, зно́в сви́ще...

Подякувала Маруся — іі пусти́ли до чоловіка побачитись. Вона́ на дру́гий день зновъ про́ситця, зновъ *дякує*, — ста́ли іі пускати́ що-дня́. Сиді́въ Чайче́нко ти́ждень ще, — вона́ усе́ ході́ла до ёго́. Про́шей вже не бу́ло, ста́ла спр́одувати́ товаръ... »Отсе́ до́брая жо́на!« хва́лівъ спра́вникъ зъ поро́га, якъ вона́ прох́одила́ м́ймо ёго́... Вже́ судъ вибі́рався зъ на́шого се́ла ви́здіти на-за́втра, вже́ Чайче́нка ви́пустили, — ко́лі ви́шукавсь́ якийсь́ ро́дичъ шинка́рю небі́жчику, що́ ска́ржити́ при́йшовъ, ні́би шинка́рь ко́лісь ё́му узива́въ Чайче́нка «сво́імъ во́рогомъ» и ка́завъ, »що́ ті́сно ї́мъ обо́мъ у сві́ті жи́ти.« Зновъ́ судъ́ суді́ти поча́въ; зновъ́ пита́ння — Чайче́нка зновъ́ узя́ли за сторо́жу, а тамъ́ у два́ ти́жні́ повезлі́ ёго́ у мі́сто, поса́дили въ́ остро́зі.

Мару́ся за́ нимъ́ пішла́. »Проща́вай», ка́же́ ми́ні, »спр́одай усе́, пересі́лай гро́ші.«

— Мару́се, — го́ворить́ і́й ма́ти, — усе́ ти спр́одує́шь, а въ́ тебе́ ді́тки...

»Я зна́ю... я не забу́ваю...«

Попроща́лася зъ́ на́ми, ді́то́къ пригорну́ла, — пішла́.

І́і до остро́гу не́ впуска́ють.

»Мій́ чолові́к тамъ́«, до́водить вона́́ усі́мъ.

— Твій́ чолові́к пови́новаче́ний — ё́му тамъ́ и сиді́ти — то́бі не́ мо́жна.

»И́ я ви́нна.«

— У чо́му ви́нна ти?

»Ви́нна й́ я, ко́лі вінъ́ ви́нний.«

— Го́ді! и́ді́ геть́ собі́! — ка́жуть́ і́й, жа́ліючи.

Вона́́ не́ йде́.

— Що́ жъ́, ти́ призна́єся, що́ ви́нна ти? — пита́ють́ въ́ не́і зновъ́.

»Ви́нна.«

Ка́зали́ і́й ру́ки изв'язати́. Поса́дили́ міжъ́ зло́діями, міжъ́ убійцка́ми, мо́лоду́ та до́бру. Два́ міся́ці изъ́ ти́жнемъ́ ви́була́ вона́́ зъ́ чолові́комъ тамъ́, по́ки і́хъ ви́пустили.

Ді́тки въ́ насъ́ бу́ли. Усе́ пита́ють: де́ ма́ма? усе́ клі́чуть: ма́мо!

Мару́ся не́ одмі́нилася — то́льки пішла́ мо́лоде́нька, а поверну́лася́ сі́ва, якъ́ го́лубка

А́ я ще́, стрі́чаючи́ і́і, диву́юся, що́ вона́́ кра́сі сво́єі не́ стра́-

тила: ті жь очі, чолó те жь, — коли вона стала другу хустку зав'язувати, — аж шовкова сивина забіліла.

Оселилися вони знов у своїй хаті, у глухім дворі, бо вже не було там нічого живого, щоб гóлось подало, щоб криломъ стрепенуло — усé вже спродане було... Дітки гомонять самі одні, и вже така їм утішка єь тóго, якъ горобці прилетять — зацвірінькають, абó голубъ попогуде: не полохають, самі притулятця під тїномъ, радіючи.

Чайченко усé хорівъ, усé болівъ; відь людéй на́че хова́вся: зь хати не виходивъ, хибá пізно, крадькома, за горілкою у чужé село. Піти вінъ ставъ дуже.

Я ёго бачила двічі. Одногó разу, вінъ сидівъ безъ жóдного діла, склавши рúки, очі приплющовавъ, — деь, сільне вь ёго голова боліла .. Другого разу бачила — вінъ спавъ... Маруся дивилася на ёго такімъ поглядомъ, якъ и перше, прихильна була, якъ перше. *Когó* вона любила ще? *Якогó* кохала? Якъ зазнати чоловіка у красі ёго, у квітú, вь силі, якъ зазнати ёго доброго, а часъ піде, та усé измóже, то інше покажетця, ніжъ гадалося. »Мислі жь мої, мислі! до когó жь ви прийшли?« сказати, та й гóді! »Багато жалю могó бóде, — не бóде вже моєї любові.«

XX.

Менé свátало два жонихі... Эгé-жъ! Зда́уетця мнi чáсто чоловікъ Палій, що якъ вь ёго дитина втопи́лась, хáта згоріла, — вінъ ишовъ úлицею, та весілля забáчивъ, и ка́же: «а ті лю́де ще женятця!» Зга́дувався мнi чоловікъ Палій... Свátало жь двóе. Перший жонихъ вбо́гий бувъ па́робокъ, до́брий, смутни́й — я не пішла за ёго! Не було вь мене кохання смúток ёго розважати; не було гро́шей хáту неогоро́жену ви́продобити — не схотіла робачкомъ ста́ти... Вінъ пожу́рився за мною, та зь іншою ожени́вся. Другий жонихъ бувъ ба́гатий, наровзли́вий: ко́нче хотівъ мене в́зяти за себе. Ёму́ ма́ти ёго забороня́ла, проси́ла: не жада́лося їй для свого сiна, чепурно́го, сироту́ бра́ти, — вінъ та́кі ма́тірь приси́ловавъ, що вона ще сама́ мене мовля́ла. Я не пішла. Сей бувъ мнi зо всімъ не до сподо́би: ревни́вий, незвичáйний — вінъ и любивъ якось, на́че бився.

Якъ вже одцурáлася я ёго свáтання, то трéба було жити, якъ на чекý: боялась ёго сама-одна стрíнути. Якъ вінъ очíма на мене світівъ! Мати жалкувала, що я не пішла заміжъ; бáтько тільки дослухавъ: ёму байдуже було усé зъ того часу, якъ Кáтря покинула. Вінъ объ неí не говорíвъ, та вже й ні объ чо́му не говорíвъ. Сумовавъ, ходíвъ по доро́гахъ; богатíвъ не-дбаючи. Ёго Кáтря одцурáлася, — вінъ усіхъ за те відцурáвся люде́й: и своїхъ рíднихъ и чужíхъ. И вже до смёрти такий оста́вся самоти́й и неласка́вий. Якъ занедужавъ вінъ на смёрть, то ма́ти просíли священи́ка, щобъ написавъ Кáтрі, чи не при́де вона зъ ба́тькомъ попроща́тись. Написавъ священи́къ и гро́ши їй посла́ли.

Тя́жко було одно́го дні ба́тькові дуже, — ма́ти сидíла біля ёго, та й ка́же: »Дру́же мій! Дитíна на́ша при́де до насъ.«

Вінъ ра́зомъ підві́сся самъ, дíвигця на не́й. Ма́ти зновъ ка́же: »Кáтря до насъ при́де.«

Дожида́ли Кáтрі — Кáтрі не було. Смёрть вже за плечíма. Ста́рий дожида́въ — я́къ дожида́въ! и мертві́въ и ожива́въ. А ні слова́ ніко́ли не про́мовивъ — чо́му не іде, чи б́уде — а ні одного! Тíлько зъ вéчора ка́завъ: »я помру́ за́втра.« На-за́втра и вмеръ вінъ.

Якъ поховáли ёго, то в́ кілька днівъ листъ одъ Кáтрі прийшовъ, що, пи́ше, »моли́тимуся за ба́тька мого́ ду́шу, а гро́ші, що ми́ні присла́ни, на це́ркву Бо́жу відда́ла, — б́удуть поминáть, б́удуть грíхи избíра́ть...«

Зновъ жи́лося...

Бу́ла в́ насъ у слободі́ бублéшниця, а в́ не́й наймичка—вели́ка, чорня́ва дівчи́на, робóтця, а вже не поторóча така́, якъ рíдко, — то було́ стрíне́ся изъ не́ю, пита́ешъ: »що робíли ви?« — »вóду носíли, б́ублики пеклі́«, одка́же вона́ спо́кійно. — »А за́втра що́ робíтимете?« — Водí принесе́мо, б́ублики спече́мо. — »А по-за́втрéму?« — Б́удемо вóду носíти, б́удемо б́ублики пекти́.«

Вмеръ в́ їхъ хазі́йнъ — дівчина́ трóхи заклопотáлася, по́ки ёго поховáли.

»А що́ в́ васъ?«

— В́ насъ хазі́йнъ вмеръ, и поховáли.

»А тепе́рь я́къ?

— Вóду носíмо, б́ублики печемо́.

Дівчина було говорить спокійно, стоїть свіжа — а тутъ и слухати нійково: — дивується, якъ се вона живє доволна такєньки, що бублики печє... Бувають такі въ Бѣга!

Намъ день минавъ, день розсвѣтався, весна йшла гріючи; наближувалася зима зъ морозами — усе здавалося якось нудно, якось докучливо... Були въ насъ давні радощі; були въ насъ старі сумовання — до їхъ теперъ душа не озивалася, не стрепехалася серце. Коли бъ!.. то бъ не такъ, зовсімъ не такъ було! Тоді, якъ серце та душа живі, то вийдешъ, забачишъ дєрево, що вже рѣки стоїть знакове, а тутъ вітаєся: яке дєрево! зеленіся, дєрево, розвивайся! отсє, якъ шелестить! Глянешъ на поля, на луги — які поля, які луги! ажъ смієтця щось въ тобі...

А вже якъ житте лічишъ своє понеділкомъ та неділею, то все тобі байдуже: що новє, то заклопочє тільки спєршу, а що старє, то вже такє старє бѣде, такє знаєме та безвтішне!

Такєньки ми жили. Коло насъ одинь люде вмірали, нарожались другі... Часомъ звали насъ на весілля — ми ходили на весілля... Найчастішъ я ходила до Марусі.

Марусі не такъ жилося, якъ намъ. Пилá вона хочъ одъ гіркої, та одъ живѣй воді... Їй сонєчко не такъ світило, якъ намъ: їй и пташкі ина́чий щебетали...

XXI.

Чи великий, чи малий часъ збігъ — мати занедужала. Сказавъ би, радá вона своїй недужі була: »Отсє й мині вмірати«, каже, »отсє и моя година! Біжи, Хімо, до свящєника, проси — нехай піше заразъ до Катрі, щобъ приїхала поховати матіръ. Біжи, лю́бко, не баріся!«

Зновъ написавъ листъ свящєникъ, зновъ туди грѣши послал. »Отсє, не їде Катрі!« мутитця мати: »хто жъ менє оплаче! Мабіть, не пускають її тамъ; коли бъ я відужала, то бъ я вже сама до неї поїхала одвідати, побачити... Чи побачу її вже коли? Коли бъ я одужала, то бъ я її одшукала, дє вона... Чи я вже її не побачу?«

Одъ Катрі такий самий листъ одібрали, що: »молітвмуса за

материну душу, а грóши на поминання віддала — будуть поминать, гріхї будуть одпрóшувати.»

»О, дитино мїла! не побáчу вже я тебе!« промóвила мáти и заплакала.

»Поховай мене, Хїмо«, говорить мині: »поховай мене гáрненько. Тобі бóде нехáй нáша хáта, се тобі нехáй бóде. Помьяні мене, голубко. Сядь до мене близьче, любко! близьенько сядь!« усé прохала мене.

Передь смérтю говорила: »Мóже колі побáчишть Кáтрю мою, мóже бóде нездúжати, боліти, — послужї їй, сéрце, не покїнь!«

Усé Бóгу молилася, всé молилася — до остáннєї годїни. Тїхо и сýмно вмерла.

Якъ її поховáли, то зновъ Кáтрі знáти давали, що мáти вже вмерла, що zostáлися їй ланї, степї и грóши. Тодї одписáла Кáтря, що бóде самá, приїде самá опоряджáти, що їй у-спадку дїсталося. — Ми стáли її дожидáти.

Дїждáли.

Якъ бáчу той візь, критий, палубчáстий, що притягáє до нáшого двóру. Було се рáнкомъ, — рáнокъ слáвний, ясный, пахучий: у нóчі дóщъ перепáвъ.

Я вибїгла за ворóта. »Кáтренько, дé ти?«

Нїхтó не обїзвáвся мині. Вилáзила пéрше зъ вóза опóлиста, румьяна чорниця и хрестила мене. За нею Кáтря.

Кáтря тежъ мене перехрестїла — лéдві на мене глянула вона — и за чорницею у хáту увійшла. Я за ними уступїла. Чи жъ вона мене не памьятáє—забóла? Сéрце, що було стрепенóлося, то притїснуло ёго тяжко...

»Охъ, якъ же втомїлися ми«, почалá румьяна чорниця, скидаючи зъ сéбе чорні свої ряси однó по дрóгій: »вже їхали ми, їхали, та й гóді сказáли!«

Гласъ въ неї бувъ такий, що для глухїхъ дóбриї.

Кáтря стояла у стóла, розбїраючи чóтки у рукахъ.

Була ще вона зъ сéбе дóже хорóша, хочъ якъ змарїла и очї впáли и самá, якъ нїтка, бїленька стáла. Вона якось заохолóдила... На духъ-марó вона походила зъ своїмъ нездвигéннимъ облїччемъ, изъ своїмъ пóглядомъ безпрїчаснимъ... А щé, въ тїй дóвгій рясї чóрній, у тїй чóрній покривáльниці!..

Хочъ би вона що въ мене спитала! Хочъ би до мене слово промовила!

Чорниці зновъ говорять: »Втомілися якъ, Бóже милий! Лéдві дýхаємо!«

А тамъ додає: »Вже сонечко підбилося на снідання...«

Глянула на Кáтрю — Кáтря стоить, не чýє и не озивáється.

»Сéстро!« до Кáтрі посмикаючи її мицненько за рукава: »трéба намъ підживитися?«

— Якъ завволите, сéстро Мелáнія, — одказала Кáтря.

Я лéдві дочýла: безодголо́сно такéчки вона гомоніла.

»Дівчино!« приликає мене сестра Мелáнія: »ході́ лишень́ близьче, — якъ на им'я?«

— Хíмою звуть, — кажú.

»Хíмо, чи не дала́ бь ти намъ поснідати?«

— Заразъ изготýю, — кажú.

Почала́ я готувáти снідання, а чорни́ця за мно́ю у ко́мору, пшона́ одми́ряє у глéчикъ, одси́пає мукí у мiску, сметáви у полумисокъ; слив'янку набíрає; хлiбъ крáє; порозчинíла столi, достала́ скáтiрку, стiль застелáє — жвава та хапкáя, Гóсподи-свiте!

Кáтря усé стояла самá. Сестра́ Мелáнія одхили́ла її руко́ю од стóлу, накривáючи, — Кáтря сiла на лавцi то́дi.

Готóве снідання — стáли снідати. Сестра́ Мелáнія Кáтрю близьче посади́ла. Кáтря послúхала, близенько присúнулася, а iсти нiчóго не iла вона́, окрiмъ малесенький шматóчокъ хлiба изъ водóю. Сестра́ Мелáнія снідання впóрала. Мáла вона́ три́дцять и два зúби бiлi та здоровi та роботáщi. О, якi жь зúби! Усé молóда нiми, якъ жóрномъ дóбримъ.

По сніданню, стáла сестра́ Мелáнія до Кáтрі говорiти:

»Сéстро! трéба усé тéперъ дóбре впоряджáти, трéба хýгче, щобъ тутъ намъ не забарiтися...« А очi въ неi почали́ прижму́рюватися; говорáчи, якось мимовiльне мостiла вона́ близьче до сéбе двi великi подушкi у краплистихъ тёмнихъ пошивкахъ, що зъ вóзу я внесла́.

»Не трéба барiтися«, ще промовила зiтхáючи, »о... о...« вiмовила ще разъ, вже зовсiмъ на подушкi схили́вшись голово́ю... Спáла. Мúхи по-надъ не́ю гули́, мúхи її кусáли — спáла.

Кáтря сидiла, схили́вши гóлову. Чи моли́лася вона́? бо шептáла щось и рум'янцемъ закрасiлася живiмъ. Я до неi близь-

ко підступила и кажуть: »Катре, чи ти вже мене зовсім забула? Чи не пізнаєшть?« Рум'янци одразу збігли з її обличчя; обернула на мене вже безпричасні очі свої и одказала мині: »Я тебе пам'ятаю.«

»Чому ж се така до мене неласкава? Чом не заговориш до мене?«

— Усі слова пражні. Треба молитись...

— Катре, чи ти знаєшть, що Маруся заміж пішла?

»Бóже благослові.«

— За Чайченка пішла.

»Бóже благослові.«

— Вона нещасна дуже.

»Бóжа воля!«

Усе мині одказує, якъ-наче по псалтиру читає.

»Чи ти коли згадувала насъ? згадувала людей?«

— Я молюся за васъ и за всіх людей.

»Спасібі. А ти вже мене теперъ и трóхи не любишть?«

— Господь повелівъ усіхъ любити, — и ворогівъ.

»То ти мене якъ ворога жалуєшть, чи щó? Чи жъ у тебе вже нема и въ світі нікого любого? нема нічого милого?«

— Мині усі рівні, за всіх молюся.

»Ії усі ворогі тобі?«

— Кóженъ чоловікъ другóму ворогъ великий, ворогъ лихий, — промовила зъ óпаломъ: очі зайскрилися, задрижали ўста: пізналася мині давня Катря. Огнемъ да поломьємъ відъ неї пахнуло — якъ колісь.

»А семья? а родина?« кажуть.

— Усі! усі! Прихилиють до себе дýшу, боронять до Бóга!

»Такъ усіхъ кидати?«

— Кидати, кидати! Въ Бóзі спасєніє! Бóже мій! Бóже мій! помилуй насъ! — поклікнула сýмно.

»Амїнь!« одказала зъ лавки сестра Меланія глухо. Переспіла вона свій дзвінний гóлосъ. »Амїнь« ще разъ каже, та її позіхнула такеньки, що въ мене рукава замáяли, а які мýхи по столу лáзили, то поскóчувалися, якъ насіння одъ вітру. Дóвго ще потягáлася на лавці. Дáлі устáла, прибрáлася у ряси: »Ходімъ вже до батюшки«, приказує Катрі.

Ії пішли. Її мині веліла йти изъ собою сестра Меланія, до рóгу показувати.

Поки ми дійшли до священикового двору — біля церкви стояв зь двома коминами и зь рундучкомъ підъ піддашше, — поки дійшли, кажуть, то вже сестра Меланія зовсімъ чуйна була: хочь очі одь спання помаліли, та дивилися густо и жваво.

Священикъ стрівъ насъ, увівъ у кімнату.

Сестра Меланія посіла у якомусь великому кріслі, що въ нѣму мало було придоби, а багато цвяхівъ. Катря стала біля неї, а я по-за Катрею.

»Сідайте жь бо, батюшка!« просить єго сестра Меланія.

Батюшка сівъ проти неї та й закашлявся.

»А що се — кашель васъ напавъ, батюшка?« пита сестра Меланія. »Ліповаго цвіту напийтеся у-вечері, на нічъ. Та чого се ви такі на видъ жовті? Чи не жовтяниця? Й посівили ви зовсімъ, а мабуть ще не дуже й старі, — боліли на голову?«

Батюшка самъ бувъ розумний и розсудливий, та смірний — сторонивъ, слухаючи її та на неї дивлячись — тільки головою кивавъ.

»Отсе ми до васъ приїхали зь вашою давнією порахвінкою, починає другу вже річъ сестра Меланія: »вона мині прирúčена. Спадокъ її одь родителівъ, якъ знаєте; вона усє оджалувала на монастирь. Ми приїхали усєго того роздивитися, опорядити. Вамъ звісно, що тутъ їй належить, — покажіть мині, коли ласка ваша буде. Разомъ вкуїні зь вами для Господа Бóга нашого потрудимось.«

Тоді пішли по стєпахъ, по ланакъ оглядати, громадськихъ людей клікали цінувати. Сестра Меланія нікала скрізь по всіхъ куткахъ, мутілася, підбігала, приглядала, прислухала; Катря ходила за нею слідомъ, не глядячи округі. Місця знакомі коло неї процвітали — вона не вважала. Нігдє не припинилась, и разу не оглянулася. Въ хату якъ ми повернулись, то тамъ вже людей понаходило багато. Вітали Катрю, питали... Вона наче нікого зь роду не бачила и нічого не знала, хто й які прийшли.

Одчинили скрині, стали лічити гроші, які тамъ були. Батюшка усє зашептувавъ и записувавъ; сестра Меланія тежъ собі пірцемъ черкала — Катря усє стояла оддалікъ, не глєючи...

Люди потроху розійшлися...

»Ви добре се знаєте, батюшка, що хата цій дівчині приділена відь небіжчиківъ?« питалася батюшки сестра Меланія ажъ двічі.

— Знаю добре, — говоривъ батюшка.

»Та вона жь далєка рідичка, а дочка є рідна...«

— Така була воля їх. Вони дівчину жалували.

»И другі знають те?«

— Якъ же! свідки ё.

»А!« каже.

Більшъ вже не питала.

XXII.

Прийшла Маруся до Кятрі. Була вона тиха, смутна и ласкава.

»Знає?« спитала мене.

— Знає, — кажу, — та їй за все байдуже. — Катря її спершу не пізнала, а на вітання одказала: »Благослові, Господи!«

»Се Маруся«, говорю їй.

Тоді вже вона пізнала и зновъ каже: »Бóже благослові!«

Маруся стояла передъ нею.

»Сідай, Марусе!« прошу.

Вона не схотіла, чи не вчула, стояла и дивилася на Катрю. Катря непорухома сиділа. Більшъ не було нікого въ хаті.

»Катре«, промовила до неї Маруся: »чóмъ ти слова не промовишь? Чи мині звелишь говорити, Катре?«

— Щó? — пита Катря, — щó говорити?

»Бачъ, Маруся вже сіва стала зовсімъ«, кажу, знявши хустку зъ Марусі.

Подивившись, каже: — сіва.

Посідила Маруся мовчки и попрощалася. Катря її христить.

»Катре!« промовила Маруся: »въ мене діти...«

— Бóже їх благослові! — одказала Катря, по своєму звичаю.

Якъ сама вже вона нічимъ людськимъ не мутілася, — та ще й не вважала, якъ въ іншихъ серце колотілося.

Маруся додому пішла.

На третій день Катря изъ сестрою Меланією поїхали. Маруся ще приходила попрощатися. Катря прощалася такъ само, якъ віталася... Хочъ бы вона лице запечалила! хочъ би озирнулася разóчокъ!

»Якъ одмінилася!« промовила Маруся, дивлячись у слідъ за тимъ возомъ критимъ, по дорóзі.

— А пам'ятаєшь, яка була вона? — кажу.

»Якже!.. добре пам'ятаю.«

Ще ми постояли, подивились. Маруся пішла до своєї господи, а я її провела і в неї тріхи посідила.

Яків усе хорів, усе болів. Давно вже він не робив нічого: — не здолав. Падала коло всього сама Маруся. Багато було її діла в господі, велико печалі на серці.

Весело, як є кім радіти, та й те добре, коли є об'єкт кім поплакати. Ей-же-Богу моєму, добре! Гірка та жива вода, кажуть вам...

Вихожу я од Марусі і вона мене до воріт доводить, а за нею дітки топотять дрібненько-важенько...

»Подивись«, каже вона, »подивись, Хімо, усі трійку у його вилились — мої чорнявенькі!«

І сгорнула їх усіх до себе. А вони, хто з паличкою у руці, хто з хлібом, з пісочком в жменіці, жвавенько дивляться... Тіха і вбога хата з вишневим садком!

Я живу собі придобно на своїй селідбі. Сусіди до мене ходять, а я знов до їх — одвідуємось. Радимось, як городи засіваємо; вкупи нашъ одиночок у свято.

Час за час, а кь вечору ближче...

МАРКО ВОВЧОКЪ.

НА УКРАЇНУ.

Україно, Україно!
 Наше сонце ясне!
 Чи є вь світі що відь тебе
 Миліше и краще?
 Стрепенѣтця бідне серце,
 Якъ тільки згадаю...
 Полеснѣвъ би я до тебе
 Да крилѣць не маю!
 Тамъ, на горі, на високій,
 Підъ гаємъ зелѣнимъ,
 Стоить хата батьківська
 Зъ садѣчкомъ вишнѣвимъ.
 Є и поле кругъ хатини,
 И лугъ надъ Десною...
 На що жь ми тутъ літа тратимъ,
 Вь чужині, зъ журбою!
 Дѣки стріху солѣмьяну
 Вітру развѣвати,
 Дѣки грѣкати вь віконниці
 Батьківської хати?
 Пустѣ, німѣ подвір'ячко,
 Рундѣкъ зацвѣвъ мохомъ,
 Кілле зъ тїлау розібрали
 Сусіде погрѣху;
 Садъ вишнѣвий, гай зелѣний —
 Дѣ ви?.. пенькї всїоди!..
Безъ хазяїна худѣба
Плѣче, кажуть люде...
 Відсѣну я кватірочку —
 У віконце гляну:
 Попідъ гаємъ зеленѣнькимъ
 Шляхъ идѣ вь Україну.
 Любо мині на чужині
 На той шляхъ глядіти,

Якъ на свою жінку-любку,
Якъ на квіти-діти.
Летять пташкі зъ того краю —
Можє й зъ України? —
Попідъ хмарами чорніють,
Лéдвє-лéдвє відні...
Пташка Бóжа по всімъ світу
Літає по во́лі:
Схóче — здійметця підъ нéбо,
Схóче — сядє въ по́лі;
Чомъ же, чомъ на Бóжимъ світі
Я не маю во́лі?
Моя во́ля зъ вітромъ въ по́лі
Десь шукає до́лі.
О, колибъ я мавъ ту во́лю,
Що пташка... давнó вже
Полетівъ би въ Україну...
Та-ба! стій, небо́же!
Україно, Україно!
Ажъ сéрце заграє,
Якъ мині щó на чужині
Тебє нагадає...
Онъ, вона, лебéдя біла!
(Сердénько трепéче!)
Тамъ вéсело сóнце сяє,
Дніпръ хвилями плéще, —
Дніпръ ширóкий, Дніпръ глибóкий,
Якъ у давні по́ри,
Що носівъ човни козацькі
На Чóрнее мóре.
Я — на березі, дивлюся —
Чи не рай то́ ба́чу?
Туди́ рúки простягаю,
Якъ дитина пла́чу!
О, на щó насъ, рідна́ ма́ти
Пускаєшъ відъ сéбе,
Коли́ наше щáсте й до́ля
Тільки-що край тебе?..

Булі часи, смутні часи,
 Якъ ти вся пала́ла
 И слі́зами — своїхъ дітокъ
 Ра́ни обмива́ла.
 Булі часи — тяжкі́ часи —
 Бода́й не верта́лись! —
 Якъ поля твої́ и сте́пи
 Кро́в'ю залива́лись,
 Якъ съ кінця́ вь кі́нець ирва́ли
 Тебе́ злі́і лю́де...
 Ті́льки жь то́ було́ давно́ вже —
 Більшъ, мабу́ть, не бу́де...
 — Чого́ жь ти така́ смутна́я?
 Ту́га се́рце су́шить,
 Безта́ланну го́ловоньку
 Недо́ленька кру́шить!
 Що́ жь то́бі зь тихъ да́вніхъ часі́в, —
 Що́ пройшли́ мовъ ла́ва, —
 Що́ оста́лось, рідна ма́ти?.. —
 »Сі́ну! до́бра сла́ва!«

Филимонъ Галузенко.

ИЗЪ АНТОЛОГИИ.

I.

ЭЛЛАДА.

Голосно въ світі гула́ тво́я чароді́йна́я сла́ва,
 Зма́лку геро́ямъ тво́імъ приви́кавъ дивува́тись шко́лярь;
 Сле́зи наро́дівъ теклі́ на ру́ини тво́ї; на ко́ліняхъ
 Мо́вчки сто́явъ, гледю́чи на тебе́, заво́роже́ний сві́тъ.

Шко́да сла́ви тво́єї, вродли́вая, кра́сна краі́но!
 Шко́да тво́го́ Парео́нова, шко́да теа́трівъ тво́ихъ;
 Шко́да Со́лоновихъ правъ, хитромо́внихъ рі́чей Демосео́на,
 Шко́да вели́кої на́віть Тимолео́на ду́ші.

Ти не спиняла дітей... вони гризлись зь собою якъ звірі;
 Ти все шукала свободи — нікчёмная грошей раба!
 Ти прославляла війну людодну, и въ Спарті проклятії
 Пань для потіхи пускавъ злихъ на Илота собакъ!...

Ти научала народи втікати до невóли одъ во́лі,
 Ти запсувала найкращий не́ба востóчного даръ...
 Па́м'ять посме́ртна тво́я засліпляла ма́лою намъ о́чи;
 Ми, на тебе глядючі, не ба́чили са́ми себе.

II.

ДАВНИНА.

Якъ то недóбре на світі бу́ло,
 Якъ світомъ безка́рні бо́ги у́правляли!
 Ма́йнъ проворний и хитрий синóкъ
 Всі́хъ покрива́въ — и хапóгъ и злоді́івъ.
 Змóутить, бу́вало, чор'зні́ає зъ чо́го
 Рі́дъ чолов́ичий Арéй-гайдама́ка, —
 Ллю́тця рі́ками и слéзи и кро́в'ю
 За-для уті́хи тихъ ле́жнівъ безсме́ртнихъ.
 Якъ же задóма який Прометéй
 Рóзума сві́тломъ прогна́ти темнóту —
 Сца́пають за́разъ бо́ги молодця́
 Та й одда́дуть на потáлу шулі́камъ.
 Въ той часъ Юпі́теръ якъ хо́че гу́ля:
 До́щъ золоті́й розспі́ає дівча́тамъ,
 Чи переки́нетця білимъ бичко́мъ —
 Ска́че, мичі́ть, борі́кає ро́гами;
 Лю́де жъ, на шту́ки такі́ дивлю́чись,
 Го́лови мов́чки побóжно схиля́ють:
 »Истино́«, ка́жуть, »не ві́ль се, а бо́гъ...«
 А Прометéя но́вого нема́є...

I.

Гей-гей, волі! Чого жъ ви стали —

Чи дуже поле заросло,

Чи леміша гіржа поїла,

Чи затупилось чересло?

Бадилля зсохло, вже й валітця,

Лемішъ я добре насталивъ,

А чересло моє новее...

Чого жъ ви стали? Гей, волі!

Гей-гей, волі! Чи зсохло поле?

Чи плугъ у землю не іде:

Чи дерев'яная полиця

Тяжкої скиби не зведе?

Земля пухка, плугъ не стогне

И скибу добру відваливъ,

И борозна уже чорніє...

Чого жъ ви стали? Гей, волі!

Гей-гей, волі! З'оремо поле,

Насіємъ ярого дзерна,

Пройде разокъ тонкее рало

И пробіжить борона;

А тамъ — дивись — зібралась хмарка,

Дрібненький дощичокъ поливъ —

И ніва шовкомъ зеленіє...

Чого жъ ви стали? Гей, волі!

Гей-гей, волі! Дзерно поспіє

И заколосятьця поля,

И верне намъ за піль крівавий

Изъ-лішкою святá земля.

Тоді збирай колосся повне

Та тільки Господа хвали...

Чого жъ ви стали, мої діти?

Порá настала! Гей, волі!

II.

Повій, вітре, на Україну,

Де покинувъ я дівчину,

Де покинувъ чорні очі...

Повій, вітре, съ полуночи.

Міжъ ярами тамъ доли́на,

Тамъ біленькая хати́на;

Въ тій хати́ні голубо́нька,

Голубо́нька-дівчи́нонька.

Повій, вітре, до східъ-сонця,

До східъ-сонця, край вікони́ця. —

Край вікони́ця постіль біла,

Постіль біла, дівча́ мїле.

Зупині́ся ви́шкомъ-ти́нкомъ

Надъ рум'янимъ білимъ лі́чкомъ,

Надъ тимъ лі́чкомъ зупині́ся,

Чи спить мїла — подиві́ся.

Якъ спить мїла, не збуді́лась —

Нагада́й їй, съ кимъ люби́лась,

Съ кимъ люби́лась и коха́лась,

И коха́ти присяга́лась.

Якъ заб'є́тця їй серде́нько,

Якъ дівча́ зітхне́ тяже́нько,

Якъ запла́чуть чо́рні о́чі —

Верта́й, вітре, къ полуночи.

А якъ мїла позабу́ла,

Якъ не́люба пригорну́ла —

Ти розві́йся край доли́ни,

Не верта́йся зъ Украї́ни...

Вітеръ віе, вітеръ віе;

Серце́ ту́жить, серце́ мліе...

Вітеръ віе, не верта́є,

Серце́ зъ жа́лю заміра́є...

Подолянинъ С. Т. Руданський.

I.

ВЕЧІРЬ.

Чи згадуєш, дівчинонько моя,
 Якъ згадую безъ тебе я
 Той вечірть тихий надъ водою,
 Якъ сумували ми зъ тобою,
 Що Богъ намъ доленьки не давъ?..
 Въ садочку соловей співавъ,
 За гай спускалось сонце ясне,
 Плескалась рибка на воді...
 »Отъ, скоро й Божий день погасне,«
 Сказала ти тоді —
 И загадалась й зажурилась,
 Головною на рученьку схилилась —
 И на рукавця изъ очей
 Слєзѣ тихенько покотилась....

Бажавъ я бачить світъ, людѣй, —
 Та й бачивъ світъ, зъ людми спізнався...
 А все туди не разъ душею рвався,
 Де соловей въ садку співавъ; —
 Въ той вечірть тихий надъ водою, —
 Де сумували ми зъ тобою,
 Що Богъ намъ доленьки не давъ...
 Неначе тамъ я щасте поховавъ!

II.

ЖУРБА.

Стоить гора високая,
 По-підъ горою гай,
 Зелений гай густесенький,
 Неначе справді рай.
 Підъ гаємъ вѣття річенька:
 Якъ склѣ вона блищить,
 Долиною зеленою
 Кудись вона біжить.

Край бѣрега, у-затишку,
 Прив'язані човні;
 А три вербі схилюлися,
 Мовъ журяться вони, —

Що прѣйде любе літечко,
 Повіють холода,
 Осиплетця ихъ лістячко —
 И понесѣ вода.

Журюся й я надъ річкою...
 Біжить вона, шумить,
 А въ мене хіле сѣрденько
 И мліє и болить.

Ой річечко, голубонько!
 Якъ філечки твої —
 Пробігли дні щасливі
 И радості мої!

До тебе, мой річенько,
 Ще вѣрнетця весна;
 А молодість... не вѣрнетця —
 Не вѣрнетця вона!...

Стоїть гора високая;
 Зелений гай шумить;
 Співвають пташки голосно
 И річечка блищить...

Якъ хороше, якъ весело
 На білимъ світі жить!...
 Чого жъ у мене сѣрденько
 И мліє, и болить?

Болить вона та журитця —
 Що вѣрнетця весна,
 А молодість... не вѣрнетця —
 Не вѣрнетця вона!...

Л. ГЛѢБОВЪ.

БАЙКИ.

I.

ДОЛЯ.

У дощову пилипівську нічъ
 Забравсь Іванъ на пічъ,
 Та й спочиває;
 Ажъ чуже,—підъ вікномъ гукає:
 »Здорові! вечіръ добрий вамъ!«
 — Здорові! а хто ви тамъ? —
 Іванъ у просі обізв'явся.
 »Хвортуну я; чи ждавъ мене, чи сподівався?«
 — Не сподівався, нічого брехать... —
 Вставай же, годі спать;
 Бері мішокъ, виходь хутенько;
 Червінчиківъ копійцю я найшла —
 И чималеньку, —
 Да це и до тебе прийшла,
 Щобъ и съ тобою поділітьця,
 Капійчина тобі згодітьця...«
 — Ось заразъ одягнись. —
 »Да йди и такъ.« — Постій, підпережусь... —
 »Чи я тебе дождусь?«
 — Да дай, хоть чоботи надіну,
 Да одягнись въ свитину... —
 Поки Іванъ збіравсь —
 Обувсь, одягсь, підперезавсь,
 Да вийшовъ зъ хати —
 Хвортуну поминай якъ звати!..
 И слідъ її простігъ...
 Іванъ и руки опустивъ;
 Вернувся у хату, сівъ да на Хвортуну плаче...

А я бѣ ёмѹ сказавъ: не щó-бо-й щó, козаче!
 Не на Хвортѹну — на себѣ жалкѹй:
 Тоді залізо куй,
 Якъ ще вонó гаряче.

Р. В.

II.

ПРОХОЖІ ТА СОБАКИ.

Черезъ левáди та горóди
 Два кѹма йшлó зъ весілля до госпóди.
 Бредѹть, балакають про щóсь...
 Ажъ-óсь —
 Дѣ не взялась Собáка вѣ бiса —
 Чи зъ-пiдъ.воритъ, чи пзъ-за лiси —
 Присікалася, ажъ вищитъ...
 Коли поглянуть — щѣ бiжить
 Мабуť сѣ десятокъ, чи й не бiльше.
 Та якъ напáли, бáтю мiй!
 Однá гарáздъ, другá ще гiрше,
 Кiндрáтъ махá цiпкомъ мерщiй.
 »Ось не займáй-лишѣнь, Кiндрáте«,
 Тутъ обiзвáвсь до ёго Климъ:
 »Я iхъ натѹру знáю, брáте;
 Відчѣплютьця... ось-ну, ходiмъ, —
 Та не махáй и не дивiся...«
 Отъ, и пiшли вонi... идѹть-собi та йдѹть...
 Собáки й справдi унялися,
 А дáлi стáло вже й не чѹть.

Оттáкъ и завидниi люде

(Вонi ё всюди!..)

Якъ щó завiдно iмъ — куди! —
 Брехáти, мовъ собáки, стáнуть...
 А ти собi пiдi та йдi
 Набрѣшутьця, та й перестáнуть.

Л. ГЛѢБОВЪ.

СТѢХИНЪ - РОГЪ⁽¹⁾.

Отцѣва й мѣтина молѣтва зі дна морѣа виймає,
Одъ грѣхѣвъ смертѣльныхъ дѣшу одкупляє...

(Дума о бурѣ на Чорномъ морѣ).

Въ мирное время, передвиженіе войскъ совершается чрезвычайно медленно. Послѣ двухъ небольшихъ переходовъ слѣдуетъ днѣвка, и полкъ—часто случается—пройдетъ не больше ста верстъ въ недѣлю. Съ перваго взгляда, такое странствованіе покажется нестерпимо-скучнымъ, но кому приходилось *ломать походы*, тотъ вспоминаетъ объ нихъ съ удовольствіемъ. Переменная мѣста увлекаетъ; съ каждымъ днемъ, какъ въ калейдоскопѣ, все вокругъ мѣняется: пная природа, иные лица, иные нарѣчія. Походъ представляетъ неисчерпаемый источникъ для наблюденій. Есть возможность осмотрѣть все, освященное временемъ и исторіей; взглянуть въ бытъ, въ нравы и обычаи жителей проходимаго края, послушаться къ ихъ рѣчи, къ народнымъ толкамъ, пѣснямъ, повѣрьямъ и преданіямъ. Передъ вами живая книга: читайте ее и любуйтесь; передъ вами вѣчно-юная природа, свѣжая душа народа, истина неподдѣльная, неподкрашенная.

Полкъ, въ которомъ я служилъ, проходя черезъ Полтавскую губернію, имѣлъ ночлегъ и днѣвку въ мѣстечкѣ Г—ѣ. Мы сказали, что въ верстѣ отъ селенія находятся развалины древняго монастыря, основаннаго еще какимъ-то Переяславскимъ княземъ. Часовъ въ семь вечера, когда дневной жаръ спалъ, я отправился осмотрѣть развалины и полюбоваться красивымъ мѣстоположеніемъ окрестностей мѣстечка.

(¹) Рогъ, рігъ — мысль.

По склону высокой и крутой горы, тянулась просёлочная, довольно широкая, дорога. Влѣво, на самомъ гребнѣ горы, возвышались развалины монастыря, рѣзко обозначаясь на темной зелени дубового лѣса. Колокольня и кельи стояли безъ крышъ; на полуразрушенной оградѣ и массивныхъ воротахъ византийскаго стиля росли тощія березы, шпирель и трава. Одна только церковь нѣсколько уцѣлѣла отъ сокрушительнаго времени. Куполъ съ почернѣвшимъ крестомъ и крыша еще не обрушились и оконныя рамы, съ выбитыми стеклами, еще держались въ своихъ гнѣздахъ. Вокругъ зданія лежала, какъ завалина, масса осыпавшейся штукатурки; разметанные осколки стеколъ, оживленные лучомъ солнца, сверкали какъ алмазы. Монастырскій дворъ заросъ высоко крапивою, лопушникомъ и бурьяномъ, изъ котораго кое-гдѣ торчали деревянные кресты, уцѣлѣвшіе на могилахъ иноковъ. Нельзя было не замѣтить, что поселяне не увеличивали разрушенія святой обители: оконныя рамы нижняго этажа были не тронуты: плитнякъ на крыльцахъ не разобранъ; желѣзная обшивка на дверяхъ съ крючьями совершенно цѣла. Грустно было глядѣть на эти развалины; онѣ почему-то наводили на печальныя мысли и тяжелыя воспоминанія.

Отъ монастыря я перешелъ черезъ дорогу, и мнѣ представилась поразительная картина украинской природы. Днѣпръ, около двухъ верстъ въ ширину, величественно катился у самой подошвы обрывистой горы. Лучи заходящаго іюньскаго солнца горѣли яркими огнями на легкихъ облакахъ и отражались на зеркальной поверхности рѣки. Днѣпръ, по всему протяженію, сколько обнимали глаза, пламенѣлъ и сверкалъ, какъ огненная лава, ярко отдѣляясь отъ темной рамки противоположнаго берега. За рѣкой виднѣлась низменная степь съ селами и хуторами; даль, по мѣрѣ отдаленія, синѣла, туманилась, небосводъ постепенно понижался, пока совершенно не сливался съ землёю. По Днѣпру видѣлись плывущіе байдаки, барки, дубы, плоты, а около береговъ стояли, по разнымъ направленіямъ, маленькіе, какъ орѣховая скорлупа, челноки рыбаковъ.

Я стоялъ надъ самымъ обрывомъ, и у моихъ ногъ разстилалась новая картина. Покатость горы до берега покрыта была кустарниками, живописно сгруппированными на холмахъ и въ расщелинахъ. Мѣстами росли столѣтніе дубы, липы, ясени и свидѣ-

тельствоваши, что нѣкогда и здѣсь былъ такой же лѣсъ, какъ за монастыремъ. Надъ берегомъ выдавался, острымъ угломъ, каменный мысъ, на высотѣ котораго обрисовался темными очертаніями статный козакъ, ⁽¹⁾ въ высокой *смушовой* шапкѣ на-бекрень. Упершись локтемъ въ колѣно и склонивъ голову на руку, онъ сидѣлъ такъ неподвижно, что еслибы, по-временамъ, не вспыхивалъ дымокъ изъ его коротенькой трубки, то его можно было бы принять за окаменѣлость.

Видъ на рѣку открывался еще болѣе съ того мыса, гдѣ сидѣлъ козакъ, и я, примѣтивъ въ сторонѣ дорожку, началъ спускаться съ горы. Кусты шпиреля, шиповника и глода, осыпанные цвѣтомъ, по мѣрѣ приближенія къ берегу, разrostались и дѣлались роскошнѣе. Мѣстами дорожка извивалась по чащѣ высокаго орѣшника, а мѣстами терялась въ глубокихъ рывинахъ. На днѣ рывинъ журчали ручьи, и, то двоясь, то соединяясь, вливались въ Днѣпръ. Послѣ нѣсколькихъ поворотовъ, я наконецъ выбрался изъ гущи кустовъ и очутился возлѣ самаго мыса.

Козакъ все еще сидѣлъ также неподвижно, не замѣчая моего приближенія.

— *Здоровѣе будь, козаче!* — сказалъ я, слегка ударивъ его по плечу.

Козакъ вздрогнулъ, выпустилъ трубку изъ рта и торопливо оглянулся. Увидѣвъ меня, онъ снялъ шапку и хотѣлъ-было подняться, но я, положивъ ему руку на плечо, остановилъ порывъ его вѣжливости. Судя по козакину изъ тонкаго синяго сукна, китайчатымъ шараварамъ, засунутымъ въ юфтовые сапоги, видно было, что козакъ былъ *знáчного роду*. Ему было лѣтъ пятьдесятъ; на чубѣ и длинныхъ усахъ пробивалась сѣдина; черные глаза и загорѣлое лицо его были очень живы и выразительны.

»Сиди, сиди«, сказалъ я, »и я посижу съ тобою; *тутъ такъ жарко!*«

— Да, *місце не-абѣ-якѣ!* отвѣчалъ козакъ, протягивая ноги.

Утесъ, на которомъ мы сидѣли, возвышался надъ уровнемъ рѣки сажень на пять. Вправо отъ утеса загибалась коса, съ остроконечнымъ гребнемъ въ родѣ крыши, и врѣзывалась въ рѣку на

⁽¹⁾ Въ Малороссіи, *козаками* называются потомки прежняго козацкаго сословія, обращенные въ государственныхъ крестьянъ, съ сохраненіемъ за ними нѣкоторыхъ прежнихъ правъ.

нѣсколько саженой. Косу эту образовала, вѣроятно, часть упавшей горы, но если обвалъ и дѣйствительно случился, то очень давно, потому что камни и земляныя глыбы осѣли и заросли уже высокими деревьями. По ту сторону косы раздавался хохотъ, говоръ и визгливые крики женскихъ голосовъ.

»Кто это тамъ кричить?« спросилъ я.

— *Бабѣ*; тамъ ихъ купанье. Видите ли, со всѣхъ сторонъ *затишокъ*, и ни откуда ихъ не видно; вотъ онѣ тамъ и плещутъ себѣ до самой ночи.

»Видишь, какія предусмотрительныя!«

— Такая ужъ, видите, глупая бабья натура: прячется, чтобы на нее не взглянули, будто боятся, чтобы не сглазили. А какія смѣлыя, подумаешь, — прибавилъ значительно козакъ: — чего бы слѣдовало бояться, того не бояться!...

»Чего жъ имъ бояться?«

— Какъ — чего? — Козакъ взглянулъ на меня съ недоумѣниемъ. — Правда! вы не *тушешні*, продолжалъ онъ, вы — *переходимы* такъ не знаете; а если бы знали, то и сами сказали бы, что *дідько* ихъ знаетъ, какія смѣлыя. Это мѣсто нехорошее, страшное, вотъ что!

Козакъ нахмурилъ брови и задумался.

Я просилъ его рассказать, почему это мѣсто нехорошее и страшное, но онъ отпѣкивался.

— Поздно, — говорилъ онъ: — вотъ ужъ и солнце садитъ, не успѣю досказать, да *проти ночі* не хорошо вспоминать объ этомъ... *цуръ ёмѣ!*

Я неотступно просилъ козака и наконецъ убѣдилъ его.

— Ну, ну, пожалуй, расскажу, если вамъ ужъ такъ захотѣлось; только обождите, люльку запаю.

Солнце скрывалось за гору, бросая лиловую тѣнь на Дибиръ. Вечеръ свѣжѣлъ; въ воздухѣ разливался запахъ дикой фіолги, ирисовъ и другихъ цвѣтовъ; соловьи заливались цѣлыми хорами.

— Знаете ли, какъ это мѣсто называется? — спросилъ меня козакъ, закуривая трубку.

»Не знаю.«

— *Стѣхинъ-Риѣ*; такъ люди называли это урочище по одному случаю. Мнѣ объ этомъ рассказывалъ мой прадѣдъ, старый-старый *дідуѣнъ*, когда я еще былъ *хлопцемъ*. Все лѣто онъ

дѣлъ въ своей пасикѣ, а на зиму приходилъ въ батькову хату и забивался въ свой уголь, около печи. Вотъ тутъ-то для насъ, дѣтвора, и былъ праздникъ. Прадѣдъ мой мастеръ былъ рассказывать; кто его знаетъ, какъ онъ славно рассказывалъ! Бывало, только *каганецъ* засвѣтитъ, такъ мы его со всѣхъ сторонъ и облѣпимъ. Ужъ онъ и знаетъ за-чѣмъ: »А какую вамъ рассказать, собачьи сыны?« спросить: (такой былъ добрый, пошли ему Господи царство небесное!) »веселую или страшную?« Страшную, страшную! закричимъ въ одинъ голосъ; и — что бы сказать веселую? можетъ-быть, она забавнѣе была бъ, такъ нѣтъ! рассказывай страшную! Бывало — *що ѝ казати?* — слушаешь дѣда, а тебя такъ и коробить, такъ сзади и обдаешь холодомъ, а чубъ дыбомъ, — дыбомъ; страшно подь лавку заглянуть; бывало, мать кликнетъ: *»а нѣте, діти, вечерати!«* такъ вздрогнешь, будто тебя *дідько* за ногу потянулъ: голосу родной матери испугаешься!

Ну, такъ вотъ-какъ мой прадѣдъ рассказывалъ намъ про *чудасію*, которая на этомъ мѣстѣ случилась.

— Давно, очень давно, еще когда ляхи съ козаками жили какъ братъ съ братомъ, когда все у нихъ было недѣленое — и горе, и радость, и корысть, — тогда наше мѣстечко было еще небольшимъ селомъ; кругомъ его былъ окопъ съ валомъ, а на валу стояла пушка.

На самомъ выѣздѣ изъ села, у рѣки, стояла убогая хатка одного бѣднаго козака, который промышлялъ рыболовствомъ. У него была жена и дочь Стеха, первая красавица во всемъ селѣ, такая, какъ говорится, что и во снѣ не увидать. Высокая, стройная, какъ *очеретинка*, лицомъ бѣлая, чернобровая, а глаза каріе да ясные *якъ зірки*. Бывало, кто ее ни увидитъ, такъ къ землѣ и приростетъ, — очей отъ нея не отведетъ, — себя забудетъ.

Стехъ пошелъ уже восемнадцатый годъ, а она все еще была точно малое дитя, — такая тихая, боязливая; не только на *вечориці* и на *досвіткахъ* не ходила, да и по праздникамъ рѣдко съ подругами играла; все сидѣла дома, съ матерью. А когда, бывало, какой-нибудь паробокъ кинетъ на нее окомъ, такъ она потупится и покраснѣетъ, словно маковка. Видите ли, очень была стыдлива, ужъ такъ стыдлива, что когда въ воскресенье надѣваетъ чистую сорочку, такъ отъ родной матери прячется; а когда мажетъ

хату, то хоть и сорочку запачкаетъ, а не подоткнется. Лѣтомъ, какой бы зной ни былъ никогда не ходила купаться, съ дѣвчатами, а купалась одна-одинѣхонька въ полночь, когда всѣ люди въ селѣ спали. Бывало, мать начнетъ ей выговаривать: »*дурнѣ*, чего ты боишься, чего стыдишься?« а она молчитъ да по своему дѣлаетъ.

И въ селѣ забыли бы, что есть на свѣтѣ Стеха, если бы иногда, въ поздній вечеръ, заунывная ея пѣсня не разносилась по всей околицѣ; а голосъ у нея такой былъ, что и рассказать нельзя!.. Кто бы ни слышалъ ея пѣсню — *ударитъ и мхомъ обѣ землю*, и духъ притаитъ: слушаетъ и не заслушается. Случалось, что байдакъ плыветъ себѣ спокойно по-серединѣ Днѣпра; вдругъ лодманъ слышитъ пѣсню Стехи, повернетъ къ берегу, плыветъ, плыветъ, плыветъ и не опомнится, какъ наткнется на мель. А она, сердечная, и не знаетъ, что такъ заслушиваются ея, а еслибы знала, то и замолкла бы, какъ испуганный *соловейко*. Такая-то была Стеха!

На этомъ самомъ мѣстѣ она купалась (козакъ указалъ на мысъ). Въ то время здѣсь было плесо, а кругомъ дремучій лѣсъ. Не боялась приходить она и въ темную ночь, лишь бы только никто ея не видалъ; а того и не знала, что на этотъ камень, на которомъ мы теперь сидимъ, выползалъ подводный царь-*синько водяний* (какъ старые люди называютъ) и грѣлся на мѣсяцѣ.

Разъ, когда онъ выползъ изъ своего *кристаллевого палаца* и разпластался на этомъ камнѣ, приближала Стеха купаться. Смѣло сняла она сорочку, вышла изъ кустовъ и остановилась около самого плеса. Полный мѣсяцъ такъ и окатилъ свѣтомъ ея бѣлое тѣло; стоитъ Стеха, какъ вылитая изъ чистаго серебра, — только коса, чернѣе *гравирована*, колыхнется ажъ у самого колына. Стоитъ Стѣха, то ножкой играетъ съ волною, то ручки протянетъ надъ водою, будто поплыть хочетъ, или сложить на груди, будто сама собой любитъ; а *дідурѣ* смотреть, смотреть, совсѣмъ прилипъ къ камню и духъ притаилъ, только жабрами водить, какъ сомъ. Много у него русалокъ, красивыхъ лицомъ и станомъ, а такой, какъ Стеха, не бывало! Постоявъ немного, Стеха окунулась, но не пошла въ глубь — боялась, а только играла и плескалась возлѣ берега, чуть не подъ самымъ носомъ *дідурѣ*: то окунется, то вытянется по-верхъ воды, то покатится по бѣлому песочку. Выкупавшись, Стеха вернулась домой и давно ужъ

заснула, а подводный царь все еще не могъ опомниться: лежалъ, сопѣлъ и все придумывалъ — какъ бы причаровать къ себѣ дивчину и завербовать ее въ русалки. Извѣстно, что если такая *пѣвица* что затѣежъ, то рѣдко не поставитъ на своемъ. Вотъ подводный *дѣдуганъ* и сталъ наводить чары на бѣдную Стеху. Въ явѣ онъ не показывался ей на глаза, а все являлся во снѣ, рассказывалъ ей о своихъ богатствахъ, о хрустальныхъ палацахъ, и во всемъ старался угодить ей. На томъ мѣстѣ, гдѣ она купалась, наносилъ на дно чистаго песку, убиралъ камышки. Бывало, когда отецъ ея поѣдетъ ловить рыбу одинъ, то развѣ только лягушку вытянетъ, а какъ возьметъ съ собой, на-счастье, дочку, то *дѣдуганъ* нагонитъ ему въ неводъ цѣлый возъ рыбы на отборъ. Станетъ Стеха купаться, *дѣдуганъ* перекинется волною, моетъ ее, носить на себѣ, а она думаетъ, что сама плаваетъ, — не стала бояться и глубины; а подводный *дѣдко* все ее дальше и дальше заводитъ. Да не того ему хотѣлось; ему надо было не утопить ее, а чтобъ она сама сгубила свою душу: вотъ тогда бѣ только она стала русалкою.

Разъ, когда Стеха купалась, не снявъ съ шеи мониста, *дѣдуганъ* и отцѣпилъ его. Жаль ей стало мониста: она и ну нырять, все ощупью ищетъ да ищетъ по дну, и нашла — вытатила; смотритъ: не ея монисто: не красное, а бѣлое, — крупное, какъ вишня и такъ сіяетъ, какъ радуга. Увидѣла мать и спрашиваетъ: «гдѣ ты, *дѣво*, взяла это монисто?» а Стеха смѣется: «мнѣ» говорить. «подводный царь подарилъ.» И рассказала матери, какъ нашла его. «Хорошее», говоритъ мать, «да жаль твоего, что еще отъ прабабы досталось.

Не хитрый же былъ и подводный *дѣдуганъ*! Не прошло недѣли, какъ въ наше село пришла команда *жовніровъ*: привелъ ее красивый и статный Ляхъ, панъ ротмистръ, еще молодой, — только-что усь пробился. На встрѣчу *жовнірамъ* высыпалъ изъ села народъ, литвора, а больше всего *жонки и дѣвчата*; какъ-то туда замѣшалась и Стеха съ матерью. Какъ завидѣлъ ее панъ ротмистръ, заразъ повернулъ коня и подъѣхалъ къ ней. Такъ у него глаза и разбѣжались: не знаетъ, на что смотрѣть: монисто хорошее, а дѣвчина еще краше: «гдѣ ты достала, *моя кралячко*, такое пречудное монисто?» спрашиваетъ панъ ротмистръ; а мать отвѣчаетъ смѣясь: «подводный царь ей подарилъ.» — «Продай мнѣ, див-

чино», говоритъ панъ ротмистръ: »сколько захочешъ, столько и заплачу тебѣ!« А Стеха покраснѣла, потупилась и взглянуть не смѣетъ. »Что пожалуете, вельможный пане«, отвѣтила за нее мать, »тѣмъ и будемъ довольны.« Вотъ панъ ротмистръ вынулъ изъ кармана мѣшечекъ съ дукатами и подалъ его Стехѣ, а мать отцѣпила монисто и отдала его пану ротмистру. Тутъ Стеха, нехотя, подняла глаза, и какъ увидѣла молодаго ротмистра, такъ у ней и ёкнуло сердце, и вся кровь заиграла и загорѣлась. Сердце у дивчины, на-порѣ, отъ молодецкаго взгляда, какъ зерно на нивѣ послѣ теплаго дождика, наполнится и проростетъ.

Того только и хотѣлъ подводный *diduánъ*, чтобъ Стеха *закохалась*.

Сильно обрадовались дукатамъ Стехины батько и мать; построили себѣ новую хату, большую, на двѣ половины, одну — для себя, другую для будущаго зятя; батько накупилъ такихъ неводоѣвъ, что за четверть Днѣпра хватаютъ, а дочку одѣлъ не хуже какой-нибудь *сотниківны*. Да не до того теперь Стехѣ. Смутно было у ней на умѣ, тяжело на сердцѣ; затихла птишка, голоска не подастъ, и не узнать ея: не прячется болѣе въ густыя черешни, а все, знай, возлѣ плетня снуетъ да выеатриваетъ. И панъ ротмистръ, изъ веселаго, такой сталъ задумчивый, и куды бъ ни пошелъ, такъ его и притянетъ къ Стехиному садочку. А она только завидитъ пана ротмистра, — и притаится за плетень, и смотреть на него, смотреть, а сердечко токъ-токъ-токъ, какъ у перепелочки, когда завидитъ ястреба. Зорокъ былъ и панъ ротмистръ, не долго пряталась отъ него Стеха. Сначала заговорили они межъ собой черезъ плетень, а тамъ панъ ротмистръ перелѣзъ и въ садочокъ, и за бѣлыя руки взялъ, и къ сердцу приглубилъ... Опять заплѣла наша птишка и ужъ не нашу пѣсню, а веселую, лядекую, да только не долго, бѣдняжка, пѣла: поднялась война съ туркомъ и пану ротмистру пришло приказъ, чтобъ онъ отправился съ своими жовнирами по дорогѣ въ Туреччину.

Горько было разставанье Стехи съ паномъ ротмистромъ, да что дѣлать: война съ *бузувіромъ*, такъ тутъ не до любви. Прощаясь, панъ ротмистръ надѣлъ Стехѣ на палецъ драгоценный перстень и поклялся, что когда вернется благополучно съ войны, то непременно на ней женится.

Тоскуетъ Стеха въ разлукѣ съ милымъ, задумывается, а порой вспомнить свое счастье и развеселится. И почудится ей, что панъ ротмистръ уже вернулся съ войны, и любить её больше прежняго; — она ужъ больше не прячется съ нимъ въ садочку да по лѣснымъ затишьямъ, а живетъ вмѣстѣ, по закону, сидитъ въ палацѣ обнявшись и ножкой колышетъ колыску съ сыномъ. Да не такъ на свѣтѣ дѣлается, какъ думается! Подводный *дідуганъ* не дремалъ: только-что панъ ротмистръ выступилъ въ походъ съ *жовнірами*, онъ такъ и кинулся подземными *жерелами* къ рѣкѣ Дунаю, и сторожить его тамъ.

Въ старину не умѣли, какъ теперь, наводить мосты черезъ такія широкія рѣки, какъ нашъ Днѣпръ или Дунай; пѣшее войско переправлялось на дубахъ, а конница вилась. Вотъ, когда пришелъ къ берегу съ своими жовнірами панъ ротмистръ, то, не долго думавши, и поплылъ черезъ Дунай. Только добрался до быстрины, а *дідуганъ* цапъ его за ногу, да и затасовалъ на самое дно. На войнѣ чего не случается? не велика бѣда, что утонулъ: однимъ только меньше. Такъ думаютъ люди, а того не знаютъ, что для родной матери, или коханки, въ немъ одномъ погибло все на свѣтѣ!...

Когда вѣсть о смерти пана ротмистра дошла до Стехи, она, блѣдная, словно *збожеволѣла* ⁽¹⁾. По нѣскольку дней сряду, бродила по лѣсамъ, какъ дикая кошка; не на долго навѣдается въ хату и опять безъ вѣсти пропадетъ. Чтò ни дѣлали отецъ и мать — ничтò не помогало; какъ ее ни допрашивали, молчить и не жалуется на свою долю. Случалось людямъ встрѣчать Стеху въ лѣсу, такъ едва могли признать ее — такъ извелась. Глаза такіе жъ каріе, ясные, да такъ страшно смотрятъ, что морозъ подираетъ по кожѣ; коса разметалась, сама она блѣдная, какъ полотно, сорочка въ лохмотьяхъ. Вотъ такъ-то, сердечная, билась она съ своимъ горемъ, билась, — и какъ выплакала все свои слѣзы — свѣтъ ей опротивѣлъ. Разъ, на Ивана-Купала, пришла она на этотъ камень, постояла-постояла, понуривши голову, а потомъ подняла руки, вскрикнула — и бухъ въ воду. Подводный *дідуганъ* уже ждалъ ее, сидя тутъ подъ кручей. Только что она...»

Вдругъ въ нѣсколькихъ шагахъ отъ насъ зашумѣла и зако-

(1) Помѣшалась.

ыхалась вода, и въ ту жъ минуту на поверхности показались голова и бѣлыя плечи плывущей женщины.

— Здравствуй, дядьку! — закричала русалка, сплеснувъ руками.

Внезапность испугала насъ обоихъ, въ особенности козакъ.

»Святъ, святъ!« пробормоталъ онъ, быстро вскакивая на ноги и устремляя на русалку взглядъ полный ужаса.... »Стеха, Стеха!« Закричалъ онъ, растопыря руки: »чтобъ тебя дѣдко ухватилъ!... Тьфу, до смерти перепугала!..«

— Стеха?! спросилъ я.

»Стеха!« отвѣчалъ козакъ, успокоиваясь: »да только не та, а живая! чтобъ ее... *нехай здорова буде!* Да ловко же подкралась: шутка ли ажъ вонъ откуда вынырнула. Вѣдь она у насъ ныряетъ какъ норець, какъ вѣдьма какая держится на водѣ и не тонетъ!«

Стеха заливалась звонкимъ хохотомъ и, желая выказать свое искусство, плавала легко и красиво, то взмахивая руками, кружась и ныряя, то спокойно лёжа и чуть колеблясь на поверхности воды.

»Ну, эта«, замѣтилъ я, »не боится, чтобъ ее не сглазили!«

— Дура, — пробормоталъ козакъ, ухмыляясь: — она думаетъ, что коли съ низкаго берега не разглядишь человѣка въ водѣ, такъ тоже и съ высокаго: дура, на вѣки дура! — говорилъ онъ, щурясь и не сводя глазъ съ прельщавшей его Стехи.

»Дівчина чи молодіця?«

— Молодіця.... Еще не давно замужемъ... Славная, нечего сказать, дѣдко ея не взялъ. Посмотрите, словно выточенная, а бѣла, бѣла какъ молоко.

Козакъ говорилъ съ большимъ одушевленіемъ; да и нельзя было не залюбоваться Стехой. Къ красотѣ мѣстоположенія только и не доставало русалки; внезапное появленіе Стехи какъ-будто оуслащивало фантастическій рассказъ козакъ.

Не долго забавляла насъ Стеха. »Прощайте!« вскрикнула она, погружаясь; бѣловатая полоса проскользнула за окраину мыса и исчезла.

— Бісова молодіця... чтобъ ее... говорилъ козакъ, ковыряя указательнымъ пальцемъ въ потухшей трубкѣ: — чортъ знаетъ какъ было, испугала!

»Да за то и потѣшила!« замѣтилъ я.

— Нечего сказать, потѣшила!.. — Козакъ захохоталъ и закрутилъ головою.

Солнце зашло; наступали сумерки; даль потемнѣла; поверхность Днѣпра приняла цвѣтъ полированной стали. Барки, байдаки и плоты причалили къ берегу на отдыхъ. Огоньки засверкали и синеватый дымъ, словно прозрачная пелена, разстилался надъ берегомъ. Украинскія мелодіи сливались съ великороссійскими и бѣлорусскими пѣснями; дребезжала сопѣлка; вдали щелкали перепела, трещали коростели, гудѣлъ бугай ⁽¹⁾, а возлѣ насъ свистали пастушкіи ⁽²⁾, ворковали горлицы и еще громче заливались соловьи.

Козакъ сосалъ трубку и, подперши ладонью подбородокъ, весь погрузился въ свою думу.

»Ну, козаче, досказывай«, заговорилъ я, дергая его за рукавъ: »уже вечерѣть.«

— Да! — пробормоталъ козакъ, потирая лобъ: — на чемъ-бишь я остановился?..

»Ну, вотъ какъ кинулась въ воду Стеха, подводный царь схватилъ ее, перекинулъ въ русалку и помчалъ въ свой палацъ. И палацъ же былъ на удивленіе! стѣны, потолоки, крыша, все изъ чистаго стекла, столы, лавки, скамейки изъ самоцвѣтныхъ камней; а полъ посыпанъ мелкимъ, какъ макъ, жемчугомъ.

Когда увидѣли дѣдовы русалки Стеху, то словно тертаго хрѣну понюхали. Живьемъ бы ее съѣли: (вѣдь бабы презавистливы, гдѣ бы ни были, на землѣ или подъ водой, все на одинъ ладъ): только не ихъ воля, не ихъ и сила: ничего не сдѣлаютъ. *Синько-водяной* прогналъ отъ себя всѣхъ русалокъ и зажилъ съ одной Стехой. Разсердились русалки, стали межъ собой совѣтоваться, какъ бы имъ сбыть Стеху... Была между ними одна русалка, хитрая-прехитрая, ехидная, какъ змѣя подколодная, а умѣла прикидываться такой добренькой, какъ говорится *»ангельскій голосокъ, а чортова думка«*. Еще при жизни она была вѣдьмой, изъ нашего таки села, да разъ попрятала дожди, а тутъ, ей на бѣду, нашелся такой знахарь, и утопилъ ее проклятую; она и попала къ подводному дідугану въ русалки. Да, хоть она была и русалка, а *вѣдѣмства* своего все-таки не забывала; вотъ она и взялась спровадить

(1) Выпь. Болотная птица. Ее называютъ бугаемъ потому, что крикъ ея напоминаетъ ревъ бугая (быка).

(2) Маленькая птичка.

Стеху... Заразъ подобрилась къ *дідугану* и впросилась къ Стехѣ работницею: такая услужливая, угодливая, все Стехѣ рассказываетъ про ея отца и мать, какъ они за нею убиваются да плачутъ; а Стеха слушаетъ и все больше мучится и тоскуетъ. Дідуганъ чего не дѣлалъ! Чтобы развеселить Стеху, затѣетъ подводныя игры: раки осѣдлаютъ осетровъ и бѣгають въ запуски, какъ люди на скакунахъ; черепахи, какъ собаченки, на двухъ лапкахъ танцуютъ; а иногда разберутъ на своры щукъ и сомовъ, будто борзыхъ, и поѣдутъ на охоту, травить рыбу, какъ мы зайцовъ... Ужъ и не помню всего, что прадѣдъ рассказывалъ: бывало, какъ начнетъ выдумывать да своего додавать, то слушаешь, слушаешь и отъ смѣха ажъ за животы берешься. Ну, такъ, говорю, что ни дѣлалъ дідуганъ, чего не придумывалъ, никакъ не могъ развеселить Стехи; все сидитъ себѣ понуривши голову, и не уемѣхнется.

Вотъ русалка и стала ее спрашивать: не хочетъ ли побывать у своего батька и матери? »Хочу, сестричко«, говоритъ Стеха, »хоть-бы мнѣ взглянуть на нихъ!« — »И увидишь«, говоритъ русалка, »и услышишь ихъ голосъ, и будетъ тебя мать въ рукахъ держать: только слушайся меня и дѣлай все, что я ни скажу.« — »Что хочешь«, говоритъ Стеха, »то со мною и дѣлай.«

Разъ, когда подводный дідуганъ, отправился осматривать свое подводное царство, вѣдьма-русалка обернула Стеху въ *пліточку* (плотву) и пустила ее въ *ятеръ* ея батька. Подъ вечеръ пришелъ батько. Увидѣвъ, что въ ятерѣ всего одна рыбка, не хотѣлъ было брать, а потомъ подумалъ, что ихъ теперь только двое, — не много имъ нужно; взялъ дочку, положилъ въ мѣшочекъ и принесъ домой. Боже милостивый, какъ Стеха обрадовалась, увидѣвши *родіну*, кровныхъ: ажъ затрепеталась! А они-то, горемычные, отъ тоски и печали такъ извелись, что узнать трудно: у *отца* чубъ побѣлѣлъ, а у матери глаза покраснѣли и запухли отъ слезъ. Взяла мать ножъ и ну оскребать чешую: и что же? Стехѣ такъ хорошо, такъ любо въ рукахъ матуси родненькой, ажъ спинку выпгибаетъ отъ радости. Выпотрошила мать *пліточку* и въ горшокъ съ кипяткомъ бросила, а Стехѣ все также хорошо, и огонь, разведенный матусею не жжетъ ея. Когда плиточка сварилась, мать вынула ее изъ горшка, положила на кленовую тарелочку и поставила на столъ. Съли старики вечерять, да ѣда нейдетъ имъ на умъ. Сидѣли, сидѣли и вспомнили о своей несча-

стливой Стехѣ: «осиротила насъ», говоритъ батько, «нѣкому болѣ радовать и утѣшать насъ!» а мать также всхлипываетъ, да прирекаетъ: «кто за нами старыми да немощными присмотритъ! кто закроетъ намъ очи, кто насъ оплачетъ когда умремъ, и помолится за насъ грѣшныхъ?» Не увидимъ ея ни въ сей жизни», говоритъ батько, «ни въ будущей: сгубила она душу свою!.. Боже милостивый!» заголосили старики, «помилуй ея грѣшную, неразумную, несчастливую!..» сидятъ да молятся, а слѣзы капаютъ на тарелочку и обмываютъ плиточку, а душа Стехи, какъ отъ *живущей и сцѣлющей воды*, оживаетъ, оживаетъ; теплая молитва дошла до Господа... милосердный Богъ помиловалъ грѣшную!.. Очнулись старики, видятъ—нѣтъ болѣ на тарелочкѣ плиточки, а лежатъ голубенькіе цвѣточки; не успѣли опомниться отъ одного чуда, какъ имъ послышался милый и знакомый голосъ, голосъ Стехи!

»Наша Стѣха!» закричали старики, всплеснувши руками, и опрометью выбѣжали изъ хаты. Обѣжали кругомъ, приглядываются: никого нѣтъ; ночь темная, ни звѣздочки, — только холодный осенній вѣтеръ завываетъ, свѣвая съ деревьевъ сухое листье. Тутъ они спознали, что Богъ услышалъ ихъ молитву; вошли въ хату и легли спать. Когда мать заснула, Стеха явилась къ ней во снѣ, вся въ цвѣтахъ, такая веселая, румяная, какою она была до прихода пана ротмистра. И рассказала она матери всё, что я вамъ сказалъ, какъ дідуганъ ее сгубилъ, какъ вѣдьма оборотила ее въ плиточку и какъ молитва батька и матуся *вызволила* грѣшную ея душу.

Тѣмъ временемъ подводный дідуганъ возвратился въ свой хрустальный палацъ; смотритъ—нѣтъ Стехи; какъ пронюхалъ, что съ нею случилось, то и рассказать нельзя какъ разлютовался. Сейчасъ собралъ съ половины свѣта тучи, изъ подземельныхъ жерлъ выпустилъ вѣтры, со всѣхъ рѣкъ стянулъ воду. Загремѣла буря, какой отъ созданія міра еще никто не видѣлъ, полилъ дождь какъ изъ ведра и Днѣпръ надулъ свою гриву и расколыхался, какъ весной въ полную воду, и ревѣлъ и стоналъ, сердечный. Трое сутокъ лилъ дождь, дули вѣтры, ажъ земля колебалась и была такая темень, какъ ночью. Дідуганъ, должно быть, хотѣлъ перевернуть всю гору съ нашимъ селомъ, да ничего не доказалъ. Подмылъ только въ этомъ мѣстѣ и свалилъ порядочный кряжъ въ Днѣпръ. Но что ни дѣлалъ, какъ ни бѣсился, а Стеху все таки нужно было вернуть; вотъ онъ и

выбросилъ ея трупъ, вотъ на эту горку. Козакъ указалъ въ лѣво на небольшое возвышеніе.

Когда все *утихломирилось*, народъ сбѣжался сюда, посмотрѣть на проказы подводнаго дідугана и увидѣлъ трупъ Стехи. Сказали объ этомъ ея батьку и матери; прибѣжали старики, плакали, убивались и похоронили. Попъ отказался было отпѣвать самоубійцу, но мать рассказала ему какъ Богъ помиловалъ Стеху, и батюшка сотворилъ надъ нею христіанское погребеніе.»

— Гдѣ она погребена?

»На той же горкѣ, на которую ее выбросилъ дідуганъ. Недалеко отсюда, мы будемъ проходить около самой могилы, я вамъ ее покажу.«

Полная луна поднялась надъ горизонтомъ и набросила серебристый покровъ на окрестности. Днѣпръ, мѣстами, казался бездонной пропастью, въ глубинѣ которой яркія звѣзды сверкали, какъ алмазы на черномъ бархатѣ; мѣстами—отливался, блестѣлъ серебристой чешуей. Прибрежные огоньки разгорѣлись и отсвѣчивались въ пучинѣ, огненной колонадой. Ночь была теплая, тихая; ни одно деревцо не колыхалось, ни одинъ листочикъ не шевелился.

Козакъ всталъ, и я за нимъ. Пройдя въ гору около сорока шаговъ, онъ остановился возлѣ довольно высокаго креста.

»Вотъ вамъ и Стехина могила,«—сказалъ онъ, снимая шапку и крестясь.

Не замѣтно было и признаковъ возвышенія; поверхность земли была совершенно ровная и покрыта мелкой травой. Одинъ только крестъ указывалъ мѣсто Стехиной могилы.

»Навѣрное Богъ ее помиловалъ«, важно продолжалъ козакъ, »когда и люди ее простили!.. Никто не помянетъ Стеху лихомъ; рѣдкій изъ жителей нашего мѣстечка, молившійся за упокой душъ своихъ родичей, не помянетъ и Стехи. Какъ истлѣетъ и повалится крестъ на ея могилѣ, найдется добрая душа и поставитъ новый. Кто ни пройдетъ мимо ея могилы, всякій вспоманетъ несчастную и помолится. Старикъ проситъ Бога, чтобы не наказалъ тѣмъ же лихомъ и его дѣтей, дѣвчина, чтобы не послалъ и ей такой же доли. Кажется, пока свѣтъ стоитъ, не забудутъ Стехи, будетъ стоять крестъ на ея могилѣ, а урочище это пазываться *Стехино-Риѣ*. На Ивана Купала собираются сюда дѣвчата и парубки, раскладываютъ костры дровъ, веселятся и прыгаютъ черезъ огонь.

Въ этотъ день усыпають могилу Стехи цвѣтами, а на крестъ вѣшаютъ вѣйки изъ барвинка и васильковъ. Дивчата даже думаютъ, что стыдливая Стеха для нихъ и купальню такую устроила, что ни съ которой стороны не видно ихъ, когда онѣ купаются.»

Возвращаясь въ мѣстечко, козакъ не умолкалъ; между прочимъ далъ миѣ замѣтить, что онъ не изъ простыхъ.

»Вѣдь и я тоже«, говорилъ онъ, »почти военный: и дѣды и прадѣды мои воевали съ басурманомъ, и сынъ у меня также на службѣ. И еще гдѣ! Въ *Петенбурхъ*, въ гвардіи!...

— Въ которомъ полку?

»Въ самой кавальгардіи!«

»Давно?

»Шестой годъ. Пишетъ, — хвалится, что ему тамъ хорошо, только жалуется, что въ казармахъ лѣтомъ душно, а зимой холодно, и по вареникахъ скучаетъ.

Проходя улицей, онъ остановился возлѣ дома, покрытаго тесомъ, о пяти окнахъ, съ затѣйливыми воротами, шинкомъ и сараями, все изъ хорошаго рубленого лѣса.

»Вотъ и моя хата«, сказалъ онъ, снимая шапку и низко кланяясь: »прощайте, *на добра-нічъ*.«

— Прощай, козаче, — отвѣчалъ я, пожимая его руку: — прощай, спасибо тебѣ за Стеху.

»Да, не забывайте нашей Стехи и не вспоминайте лихомъ и Марка Порохню. Прощайте!«

Ал. Стороженко.